

DET EVANGELISK LUTHERSKE KIRKESAMFUNN -
HISTORISK TILBLIVELSE OG TEOLOGISK EGENART

Spesialavhandling skrevet av
Ulf Eirik Asp

I	FORORD	side 1
II	RISS AV DET EVANGELISK LUTHERSKE KIRKESAMFUNNS FORHISTORIE	1
	A Avgrensning	1
	B Et blikk bakover	1
	C Den tidlige Haugianisme i Jarlsberg	2
	1) Haugianismen og kirken	2
	D Kjønnrød-kretsen - "jarlsbergerne"	3
	E Elling Eielsen besøker Jarlsberg - innledning til ny fase?	4
	F Ny leder blant "jarlsbergerne"	5
	G Nye farer og fronter	5
	1) Dreining i Haugebevegelsen	5
	2) Ny "forklaring"	6
	3) Heierstad i vekkellesmiljøet i Skien	6
	4) Flere nye religiøse impulser når "jarlsbergerne"	8
	5) Støtte og inspirasjon	8
	H Sørømmøtet - "jarlsbergerne" og haugianerne - to grupperinger	9
	I Nye prestene med i vekkelleslivet	10
	1) Heierstad og "de lærde kandidater"	10
	J Elling Eielsen på nytt besøk	11
	K "Jarlsbergerne" danner skole	12
	1) Den gamle skolen	12
	2) Den nye skolen	12
	3) Selve skolestriden - forløpet	13
	L Fra friskole til frikirke	15
	M Bruddet - aktstykker	16
	1) "bie" eller "gå"	16
	2) Kirken konstitueres	16
III	KARAKTERISTIKK AV FRIMENIGHETENS TEOLOGI	18
	A Presisering - metodisk	18
	B Formalt - forholdet til bibel og bekjennelse -	18
	1) "Guds ord"	18
	2) Den aktuelle kontakt med skrift og bekjennelse	19
	C Botsforståelsen	19
	1) Særegen botsforståelse?	19
	2) Botsforståelsen hos Heierstad	20
	3) Botsforståelsen hos Adskjør	21
	4) Ansatser til karakteristikk av frikirkens botsforståelse	22
	D Kirkesynet	23
	1) Metodisk	23
	2) Rett kirke - usynlig kirke	23
	3) Sammenfattende karakteristikk	23
	4) Kirkeordning	24
IV	FORHOLDET MELLØM FRIKIRKENS OPPRINNELIGE TEOLOGISKE SÆRPREG OG FRIKIRKENS IDENTITET I DEN FORTSATTE HISTORIE	24
	A Kirken og teologien	24
	1) "De lærde kandidater"	24
	2) Teologisk mærkering - et fremmedelement?	25
	3) Aktuell holdning til teologisk aktivitet	25
	B Frimenighetens utbredelse og vekst	26
	1) Skole og barnelærdom	26
	2) Misjonstenkning	26
	C Kirken og ordningene	27
	D Særtrekk ved forkynnelsen i frimenigheten	27
	0) Metodisk	27
	1) Tiltalen	27
	2) Å få bruk for nåde	28
	3) Rettferdiggjørelse - frelsesvisshet	28
	4) Formaning og proklamasjon	29
	5) Corpus - anhang	29
	6) Frimenighetens teologi og den aktuelle forkynnelsessituasjon	29
	7) Vis a vis evangelisk-luthersk teologi	29
V	SLUTTBEMERKNING	30
	Noter, litteraturfortegnelse	31

FORORD

Vi vil i denne oppgaven skissere den historiske utviklingsgang som førte til etableringen av Det Evangelisk Lutherske Kirkesamfunn. I forbindelse med dette vil vi særlig undersøke hvordan og i hvilken grad religiøse/teologiske særoppfatninger oppstod og fikk betydning for den nye frikirkedannelsen. På bakgrunn av dette vil vi så antyde forholdet mellom frikirkens teologi og sentrale punkt i mer klassisk evangelisk-luthersk teologi.

II

RISS AV DET EVANGELISK LUTHERSKE KIRKESAMFUNNS FORHISTORIE

A - Avgrensing

Tidsrom - ved undersøkelse av utviklingen fram til opprettelsen av frikirken viser det seg at de avgjørende momenter retter vår oppmerksomhet mot noen få tiår forut før 1872. Før 1835 synes det vanskelig å peke på trekk ved kirkelivet/vekkelseslivet som setter oss i nær forbindelse med den spesielle situasjon hvor bruddet med Den Norske Kirke og ny frikirkedannelse fant sted. Geografisk og kulturelt - det faktum at samtlige voksne menn som tok initiativ til eller ble med på dannelsen av friskole og senere frikirke var bønder bosatt i Jarlsberg grevskap, gir oss antydning om kulturell og geografisk sfære for vår undersøkelse.

B - Et blikk bakover

Laurvigen grevskap ble opprettet 1671 og Jarlsberg grevskap i 1673. Grevene var de øverste administratorer både politisk og kirkelig. Greven i Jarlsberg eide f.eks. 26 kirker i Nordre Vestfold inntil annen halvdel av 1700-tallet. Kallsretten til presteembedet lå i grevens hånd og skatter, avgifter og tiender gikk til greven. Flere grever viste sterk interesse for den pietistiske vekkelse og har utnevnt prester i samsvar med en slik interesse. Trolig har dette vært noe av bakgrunnen for pietismens sterke stilling i Vestfold. 1)

På midten av 1700-tallet fantes også Herrnhutisk påvirkede prester i Jarlsberg. Herrnhutiske sosieteter fantes i bygdene Våle og Andebu. 2) Selv om medlemstallet i disse har vært nokså beskjedent, er det rimelig å anta at Herrnhutisk preget forkynnelse har hatt inngang i bygdene i Jarlsberg. Under innflytelse av en slik forkynnelse og samlingspraksis er det trolig lagt en viss grunn for et mer lekmannsdominert vekkelsesliv. I den gamle pietisme ble vekkelseslivet ellers oftest formidlet gjennom og innordnet prestene. 3)

Blant annet gjennom katekisasjon og konfirmasjon, ordninger som de fleste prester viet betydelig oppmerksomhet, ble den pietistiske arv formidlet til det brede lag av folket. Denne arven var ellers preget av det kristendoms- og kultursyn som kom til uttrykk

gjennom den kongelig autoriserte forklaring til Luthers lille katekisme av Erik Pontoppidan - "Sannhet til Gudfryktighet".

De samfunnsmessige forhold ellers utover på 1800-tallet preges av den politiske situasjon i grevskapet. I et ellers rikt jordbruksdistrikt lever bøndene enten som leilendinger og husmenn under embetsmennene eller som selveiende småbønder. 5) Aasmund Olavsen Vinje som var innom noen av bygdene i 1870 beskriver forholdene slik: "--- dette grieve- og lensvæsen i Jarlsberg har gjort at det er ei mindre god bondestand, an der ellers maatte have voret i dette paa saa mange maater gode land. Du skapar ikke slike storfolk utan ei til storleiken svarande mengd av smaa-folk". 6) Uttalelser fra statsagronom, dyrlege og lensmenn fra 1850-årene tyder på at bondestanden har hatt liten åpenhet for ny opplysning og tekniske framskritt. 7)

C - Den tidlige haugianismen i Jarlsberg

Vi vet lite om Huges opptreden i Jarlsberg. Det er likevel klart at han omkring århundreskiftet har besøkt grevskapene flere ganger. 8) Og her fant Hauge tilknytning til det gamle vekkelseslivet: "I Jarlsberg grevskap fant jeg en del gudfryktige mennesker, der var levninger etter prestene Leths og Gerners arbeide, de fleste av dem forentes med meg". 9) Gerner og Leth var prester i Jarlsberg og stod sentralt i vekkelsene i første halvdel av 1700-tallet. Deres forkynnelse var klart pietistisk preget. Den lød med sterkt krav til omvendelse og den etiske apell har trolig også stått sentralt. 10) Også den litteratur som Hauge selv øste av, oppbyggelseslitteratur av Luther, Francke, Spener og Pontoppidan m.fl., var i flittig bruk i mange hjem i Jarlsberg. 11) Her har trolig vært stor åpenhet for hans forkynnelse. Hauge beretter senere: "i 1812 synes ilden at oppflattes, især i Jarlsberg grevskap". 12) Haugianismen grep om seg i Vestfold og de midtre bygdene ble viktige sentre for vekkelsen. "I alle amtets prestegjeld var det flere eller færre haugianere", skriver Heggteveit. 13) Han fortsetter: "i intet prestegjeld var dog haugianismen saa sterk og alminnelig utbredt som i Ramnes, hvor visstnok Kristoffer Kjønnørød (1782-1864) allerede dengang nød mest anseelse. Livet var her sundt og kraftig i den eldste tid,--" 14) På denne tiden finner vi et rikt konventikkelliv på gårdene og en rekke forkynnere reise omkring.

1) Haugianerne og kirken

Prestene har trolig med økende mistillit sett på det som skjedde, mens lensmennene ser ut til å ha vært svært tilbakeholdne med å håndheve konventikkelplakatens bestemmelser. C. Teilmann, kapellan i Fon, forsøker i "Theologisk maanedsskrift" å forklare "hvorledes det gaar til at en Hans Hauge i en saa oplyst tidsalder kan gjøre saa store fremskridt" og finner at det bunner i uvitenhet og overtro. 15) I dette tidsrommet tar kapellan Teilmann initiativ til opprettelse av sogneselskap i Ramnes. Formålet var å spre opplysning om håndverk og jordbruk og motvirke brennevinsforbruk etc. Tiltaket skapte mistenksomhet blandt bygdefolk generelt og blant de aktive haugianere spesielt. Foreningsvirksomhet betydde brudd med de gamle tradisjoner og verdslig opplysning medførte trussel mot "det ene nødvendige". Haugianerne skapte en front mot den opplysningsvirksomhet prestene forsøkte å fremme. 16) Kløften, prest/lekman, ser ut til å øke samtidig som haugianerne med sterkere religiøs

bevissthet slutter seg sammen. Sognepresten i Ramnes, R.P.Jacobi, rapporterer til biskopen og forteller at haugianerne særlig hører hjemme i anneksene Fon og Vivestad "hvor de snige sig omkring fra sted til sted som en smitsom sygdom". 17) Haugianerne søkte fremdeles de kirkelige handlinger, men som sjelesørgere og oppbyggelsesforkynnere fantes nå deres egne menn og kvinner. Det var således mer og mer i deres egne fellesskap at de kjente det "ene nødvendige" utfolde seg. Prestenes forsøk på mottiltak har neppe hatt særlig bremsende effekt på denne utvikling. Det ser i det hele tatt ut til at prestenes engasjement kom til å ligge på et annet plan. Stående teologisk (materielt og formalt) fjernt fra lekfolket og med sterk embetsbevissthet har mange av dem med en slags overbærende forakt registrert det som skjedde.

I en slik situasjon er det at haugianismen stadig befester sin posisjon i Jarlsbergbygdene. Gjennom Hauges budskap og deres egen tradisjon utvinnes stadig tydeligere de pulserende hovedtema i vekkelleslivet - den sanne omvendelse og det rette bostliv i ekte selverkjennelse og etterfølgelse.

Mens nå kontakten, tilliten og respekten mellom prestene og den etterhvert stadig mer markante nye størrelse innen kirken minker, skapes det samtidig en rommelig avstand mellom dem. En avstand som kirkelig praktisk, sosiologisk og teologisk de facto ga rom for haugianismen. Det er videre mulig å registrere at det haugianske miljø mer og mer framstår som en strukturell sosiologisk og kirkelig selvstendig størrelse.

Denne situasjonen er ikke desto mindre duket for reell konflikt. Haugianerne så seg selv til nå ikke å være i strid med den etablerte kirke. Det liv og virke de nå som vekkellesfolk var involvert i, var likevel helt umistelig for dem selv. Nettopp i dette miljø ble livet vakt, utkjempet og styrket - det eneste rette kristne liv. Samtidig betrakter prestene sine funksjoner og den offisielle kirke som tilstrekkelig og sann kirke.

Da den haugianske vekkelse foreløpig ikke avgir særlig krefter til polemisk engasjement eller noen form for læreoppgjør med kirken og heller ikke bedriver noen uttalt organisatorisk etableringsaktivitet, har altså prestene som representanter for kirken på et vis kunnet overse det som var på gang. Det ser ut til at den indre dynamikk i haugebevegelsen har skapt konsentrasjon om det personlige kristenliv og de troendes åndsfellesskap i det nære vennsamfunn og at bevegelsen med dette grunnpreg ikke har i særlig grad forstyrret den kulturelle homogenitet og stabilitet som preger bondesamfunnet i denne perioden. Vekkellesen med sin egenart viser seg altså å finne sitt rom uten gjennom de harde slag vis a vis kirken eller den rådende kultursituasjon. Og dette rom fyller så å si bevegelsen der den har sitt nedslagsfelt i Jarlsberg.

D - Kjønnerrød-kretsen - "jarlsbergerne"

Christoffer Evensen Kjønnerrød (f.1782) begynte som forkynner allerede de første årene etter århundreskiftet. Han ble etterhvert den ledende skikkelse blant haugianerne i midtre Vestfold. Gården hans som lå ved et knutepunkt for hovedveiene i indre Vestfold, ble et slags åndelig sentrum. Kjønnerrød ble lenge regnet som "eldst" i disse traktene blant haugianerne. 18) Kjønnerrød har også drevet betydelig reisevirksomhet og trolig har han hatt tillit og anseelse blant haugianerne i vide kretser. 19) Om hans forkynnelse trolig

har vært noe utpreget i betoning av det haugianske botssyn, har han neppe representert noe atypisk hva den haugianske bevegelse angår. Likevel var det i vennekretsene som Kjønnerrød var knyttet til at de mennesker fantes som senere skulle komme til å bryte med den offentlige skolen og kirken for så å opprette egne fri-skoler og egen frikirke.

Fra 1812, da "ilden synes at opflammes især i Jarlsberg grevskap", 20) og framover mot 1834, da reisepredikanten Elling Eielsen besøkte grevskapet første gang, synes å utgjøre en første fase i haugianismens historie i indre Vestfold. En periode preget av at vekkelsen lever i folket uten de store stridsspørsmål. En fase der den positive forkynnelse får sin konsoliderende profil. Hovedtonene i forkynnelse og vitnesbyrd synes å kunne angis slik: vekkelse og omvendelse, sterk understreking av syndeforderv og egen avmakt, Kristi soning og rettferdighet som liv og død avhang av, troen som ikke ble tilegnet på en hvilken som helst måte, den rette tro som "vekket opp i følelsen av vår syndige jammer". 21) Og vekkelseslivet hadde således dyp kontakt med den gamle pietistiske tradisjon.

De nye kulturelle og religiøse innovasjoner hadde enda ikke nådd bygdesamfunnet og stilt dem innfor avgjørende valg. Andre vekkelsesbevegelser med andre særpreg hadde ikke opptrådt innenfor det samme område. De markante predikanter som så seg kallet til en slags profetisk oppgave ovenfor den nye vanskelige tid, hadde enda ikke opptrådt i Jarlsbergbygdene. Men i denne fasen blir de født, menn som skulle stå i spissen for sterke nye initiativ "av nød og trang". Nils Christoffersen Heierstad (f. 1814 i Fon), Anders Svendsen Rønningen (f. 1822 i Botne), Nils Andersen Adskjær (f. 1829 i Fon), og Hans Christian Johannesen Knapstad (f. 1834 i Undrumsdal). 22) Vi er i den perioden hvor de vokser opp, de menn og kvinner blant haugianerne i Jarlsbergbygdene som skulle stå sammen å se "vederstyggheligheten stå på det hellige sted" og at Guds redning var å bryte med skole og kirke for så å opprette den rette synlige kirke.

E - Elling Eielsen besøker Jarlsberg - innledning til en ny fase

I 1834 besøker Elling Eielsen, den omreisende lekpredikanten fra Voss, Jarlsbergbygdene. 23) Det er vanskelig å avgjøre hvor epokegjørende dette nye bekjentskap ble for kretsen omkring Kjønnerrød. Mye taler imidlertid for at det har fått avgjørende konsekvenser. Foruten at Eielsen var en sterk og uredd talsmann for det haugianske budskap om bot og omvendelse, har han utvilsomt brakt med seg et dels nytt polemisk engasjement i sin forkynnelse og framferd. Alt han så som falsk lære ble pekt på og utvetydig og sterkt fordømt. 24) Særlig var han opptatt av å avsløre den nye "åndsretning" innenfor haugianernes egne rekker. Det som ofte blir betraktet som en evangelisk klargjøring i den haugianske forkynnelsestradisjon, har for Eielsen på et tidlig stadium nettopp framstått som den farligste åndelige fare som det gjaldt å avsløre og advare mot. Det faktum at kontakten med Eielsen ble en varig kontakt og at svært mange i Kjønnerrød-kretsen tok parti for ham da han senere skulle komme til å vekke mye strid blant kristenfolket, tyder på at det har vært adskillig klangbunn for Eielsens budskap.

I tiden som kom er det mulig å peke på en rekke hendelser som forandret de kulturelle og kirkelige kår for Jarlsberg-haugianerne ganske radikalt. Det kan bety at vekkelsesfolket nettopp kunne ha behov for å møte en forkynner og personlighet som Eielsen. Eielsen

har i disse tider reist landet rundt med sitt klare inntrengende budskap om omvendelse og et gudelig liv. Samtidig har han blitt mer og mer opptatt av å avsløre den falske forkynnelse. Alt som så ut for ham å være ensidig evangelieforkynnelse uten sann bot og omvendelse, har han hatt sterke utfall mot. Hans etterhvert nokså ublide konfrontasjoner med prester og andre predikanter (også haugianske) på sine hvileløse prekenferder tyder på at hans forkynnelse og væremåte hadde et nokså konkret polemisk særpreg. Hans frimodighet og kallsbevissthet gjorde ham nokså pågående og autoritær. Om hans person knytter det seg således flere dramatiske historier. Hele hans framtoning som reisepredikant står i konfrontasjonens tegn. Med en klar og fast bevissthet om å holde fram det rene Guds ord etter skrift og bekjennelse, fikk hans vurderinger ofte den autoritative doms karakter. Og reaksjonen ble ofte ett av to - enten sterk aktiv motstand eller fengslende mottagelighet og holdningsmessig underkastelse.

Hvor sterke trekk man skal tegne Eielsen-skikkelsen med der han er på besøk i Jarlsberg er noe uklart, men trolig har han gitt Kjønnerrød-kretsen en ny giv i en gryende problemtid. Så har de selv stått fram med sitt budskap med fornyet styrke og frimodighet. Også de har nå tydeligere aksentuert forskjellen på rett og falsk "åndsretning". Og det avgjørende skille har de forsøkt å påvise går mellom rett og falsk botsforståelse.

På denne tiden kan "jarlsbergerne" selv ha merket innflytelse blant annet fra Brødrevenninnspirert forkynnelse. (Brødrevennene hadde på den tiden en ny offensiv i Vestfold). Sannsynlig har Eielsen materialisert den rette holdning og tydeliggjort situasjonens alvor. Og bevisstheten om den rette gamle arven og det nye farlige "lærdomsværet" har senket seg ned i sinnene som et markert religiøst engasjement. Hvorvidt Eielsen utfra sine spesielle forutsetninger så og si har innført dette mer og mer kritiske markante engasjement hos "jarlsbergerne", er ikke mulig å fastslå. Men en analyse av hans forkynnelse og framgangsmåte og de mange vitnesbyrd om hans personlige "karisma" viser at han i det minste må ha stimulert et slikt anliggende betydelig.

F - Ny leder blant "jarlsbergerne"

Nils Heierstad ble grepet av vekkelsen omkring Kjønnerrød-kretsen. Da Eielsen besøkte Jarlsberg, var han ca. 20 år. Heierstad var den som kom til å bli den utpregede leder for flokken som til sist fant det som eneste redning å danne sin egen kirke. Boka han senere skrev som et vitnesbyrd om hvorfor og hvordan det rette nye kirkesamfunn har følgende nokså betegnende tittel: "Et blik paa antikristen og de siste tiders tegn". Med dette angis den sak som mer og mer skulle bli gjenstand for dypt alvorlig oppmerksomhet hos Kjønnerrød/Heierstad-kretsen - bevisstheten om å være i de siste tider og det profetiske "blik" på "antikristen". Med Heierstad som den stadig mer betydelige leder i kretsen ser det ut til at våkenheten for det falske i tiden har blitt et massivt religiøst særpreg for "jarlsbergerne". 25)

G - Nye farer og fronter

1) Dreining i haugebevegelsen

Ca 1840 regner flere kirkehistorikere med en dreining i hauge-

bevegelsen. Wefring og Haave hadde før den tid vunnet en helt sentral rolle som omreisende haugianske forkynnere. Etter sterke personlige opplevelser en uværsmatt kom de til ny klarhet om rettferdiggjørelsen. 26) Dette førte til at de i sin forkynnelse kom til å legge ny aksent på "rettferdiggjort av tro" og "frelst av nåde". Samtidig ser det ut til at den tradisjonelle betoning av botens vei har blitt noe avdempet. Den nye visjon over evangeliet brakte Haave ellers til uttrykk i vide haugianske kretser da han skrev et rundbrev om rettferdiggjørelsen. Det er mulig å påvise at den brede haugianismen har tatt opp i seg denne fornyede erkjennelse av dette sentralpunkt i det kristne budskap uten at det har blitt opplevd som en trussel mot den gamle haugianske arv. 27)

Allerede nå har "jarlsbergerne" sett dette anderledes. 28) Med dette nye trekk i forkynnelsen har de sett den sanne botens vei blitt truet. De har blitt var at kampen nå var farlig, at skillet falsk/rett var så hårfint. Selv blant deres egne måtte en være på vakt. "Jarlsbergerne" er nå i ferd med å bli egen gruppering innen haugianismen. Trolig har de allerede nå skaffet seg "teologiske" markører for sitt ståsted - den rette syndserkjennelse, den rette omvendelse og framfor alt den rette ånd. Man var seg nå bevisst at her fantes en falsk ånd og en falsk forkynnelse.

2) Ny "forklaring"

I 1843 ble det ved kongelig resolusjon besluttet at skolene skulle ta i bruk den omarbeidede utgave av Pontoppidans "Sannhet til Gudfryktighet". 29) Endringene gikk blant annet ut på at den klare fordømmelse av dans, spill, komedier, romaner ble utelatt. Lekfolk over hele landet protesterte voldsomt, mens prestene stort sett gikk inn for den nye utgaven. Brytningen førte til at ikke minst "jarlsbergerne" holdt fastere ved sine gamle holdninger. Oppmerksomheten på det farlige "åndsklima" har neppe med dette blitt mindre. De nye krefter i tiden hadde rørt ved noe som langt på vei var hellig grunn for "jarlsbergerne" - "sannhet til gudfryktighet".

3) Heierstad i vekkelsesmiljøet i Skien

Ca 1840 finner vi Heierstad på forkynnerferd i Skien. I sin bok starter han nettopp med å fortelle hvordan han der "af aandens lys i mit indre blev aabenbaret - - - satans gruelighet". 30) Jarlsberg-predikanten møter nå et haugiansk vekkelsesliv utenfor sin egen krets. Han møter dette utfra forestillingen om rett eller falsk åndsmakt. Det er for ham avgjørende viktig å prøve den ånd som drev vekkelseslivet i Skien. 31)

Miljøet i Skien var preget av at både Eielsen, Haave og Wefring hadde vært der. Da Heierstad visiterte byen, var vekkelsen relativt ung. Forkynnelsen har her trolig vært preget av sterk betoning av boten og samtidig den frigjørende nåde. 32) Flere ledere i flokken har sannsynlig blitt vakt ved Haaves forkynnelse. 33) De gamle skrifter som Heierstad kjente som de eneste rette, har også hatt sin enerådende plass som litterære kilder for konventikkellivet. Forholdet prest/vekkelsesmiljø har også vært positivt i denne tiden. Samtidig har altså konventikkellivet vært preget av selvstendighet. Vi kan ellers merke oss at bare et fåtall haugianere fulgte Lammers da han på et senere tidspunkt kom til å danne egen frikirke i Skien. 34) Med dette mener vi å ha angitt noe om det haugiansk genuine og religiøst bevisste lekmannsmiljø som fantes i Skien da Heierstad gjorde sine sterke religiøse erfaringer i møte med vekkelseslivet der.

Heierstads møte med miljøet i Skien har stilt ham ovenfor store vanskeligheter. Her var for ham nye talemåter og nye trekk i vitnesbyrdene. Dette har utfordret ham til å prøve hva slags ånd de var av. Han kan f. eks. slå ned på følgende episode: "en vitner: jeg har vært vakt i 14 aar og ikke kommet til troen før nu". Heierstad kommenterer dette i sin bok og hevder at han aldri har hørt slikt av Guds ord, heller ikke av Kjønnerrød eller av de gamle Hauges venner. Han blir da klar over at dette er en av den falske ånds ytringer. 35)

Det religiøse engasjement han fant hos flokken i Skien har gjort stort inntrykk på ham. Han forteller at det ble strid og tvil hos ham om det var Guds ånd eller djevelen i en "lysets engels skikkelse". Han gir uttrykk for at de hadde en stor tilsynelatende kjærlighet, men "åndsforening" fant han altså ikke. Det han hadde møtt var en falsk ånd. Heierstad forteller videre om hard indre kamp og åpenbaringsaktige opplevelser som brakte ham denne klarhet og dom. Og disse hans erfaringer av Guds ånd er det som seinere skaffer ham autoritet i sine dommer om rett og falsk. 36)

For Heierstad ser det ut til at sammenhengen mellom nytt og falskt har vært nokså tett. Det nye ser i hvert fall ut til å måtte plassere seg i kategorien falsk ånd/ rett ånd. Skillet har han trolig funnet i siste omgang gjennom opplevelsen av det han kaller manglende åndsforening. Selve dommen om han eller de representerte det rette, har han så felt ved å påvise hva som stemte med "Guds ord". Og i denne referanse lå trolig kun det tankegods og de talemåter som han kjente fra sitt eget miljø. Avgjørelsene har skjedd under indre kamp og strid i følge hans eget vitnesbyrd. De mer bastante dommer som framstod etterhvert trengs altså ikke tenkes ha sin motsvarighet av en selvsikker "vi har det rette"-holdning.

Derimot tør Heierstads engasjement i denne sammenheng ha vært preget av en slags subjektiv spiritualitet, hvor det saklig overveiende har hatt nokså trange kår. I Kjønnerrødkretsen var den gamle uforfalskede sannhet bevart. De relativt få nye impulser som til da hadde nådd vennsamfunnet hjemme i Jarlsberg, hadde man forholdt seg alvorlig granskende til - det åndelige vaktholdsendasjement var i høy grad intakt. De nye religiøse toner som hadde blitt hørt, hadde man avvist og med fornyet bevissthet knyttet seg til det gamle. Stående i en slik sammenheng skulle så Heierstad, den etterhvert sterke leder hjemme, forholde seg til et annet tett og intens haugiansk miljø. For Heierstad var den rette bibelske innsikt og åndelige dømmekraft noe man stod i eller ei. Om dette møtet skulle få et annet utfall, er det sannsynlig at denne grunnkategori av rett/falsk ånd og dermed hele Heierstads karismatiske referanseramme vill bli slått i stykker. Dette etterhvert nokså intense "eksistensielle" behov for å svart/hvitt-eksponere åndskvaliteten i alt det nye han så og følte - selve dette grunnanliggende stod i fare for å bli alvorlig problematisert.

Komsekvensen av erfaringene som Heierstad gjorde seg i Skien, synes å være - økt religiøst-psykologisk engasjement i kamp mot den falske ånd og økt bevissthet om å ha det rette åndens lys og den rette ånd. 37) I Første rekke var dette konsekvenser for Heierstad spesielt, men i sin tur ble det et stadig sterkere særpreg for "jarlsbergerne" generelt.

4) Flere nye religiøse impulser når "jarlsbergerne"

Omkring 1850 begynner Rosenius' skrifter å bli kjent. 38) Heierstad skriver om sin reaksjon. De var først og fremst "saa klare for min forstand eller sansemenneske". 39) Han har lest dem med frykt og forsøkt å sammenlikne dem med Johan Arndts "Den sanne kristendom" og de "uforfalskede" av Spener, Pontoppidan og Francke. Heierstad har da nokså snart kommet til at de var av en falsk åndsretning. Her var noe nytt og fremmed. Var de av rett eller falsk ånd? - den tilbakevendende problemstilling. Lite tyder på at Heierstad og hans likesinnede har avvist denne nye litteraturen fordi de avslørte læremessige avvik. En form for spiritualistisk prøving ser ut til å ha vært det viktigste. Senere ser vi at kampen mot "nyevangelismen" (Rosenius betegnet som nyevangelismens far) har blitt mer dogmatisk reflektert. 40) Her så de etterhvert flere momenter i sin forståelse av den "saliggjørende orden" truet.

Da Det Norske Misjonsselskap ble dannet i 1842, vokste det etter hvert fram lokale misjonsforeninger i Jarlsbergbygdene. "Jarlsbergerne" har i begynnelsen vært med tross skepsis fra ledernes side mot den slags organisasjonsvirksomhet. Da det kom på tale med lønnede forkynnere og avholdssak, har oppslutningen om misjonsforeningene blitt stadig vanskeligere for dem. Om lønnede forkynnere skriver Heierstad: "Men det grueligste var og er enda at der blev og bliver udstedt penge til betaling for at tale Guds ord - - - det er tvert imod Christi eget ord og befaling - -" 41)

Fra Botne misjonsforening ble det i 1856 sendt forslag til hovedstyret om at det fra nå av ikke skulle opptas andre foreninger enn de som hadde lover som satte krav til gjenfødelse og tro hos medlemmene. 42) Mye tyder på at det er "jarlsbergere" som fremdeles er med og gjør sin innflytelse gjeldende. Frykten for det "urene" framstår siden som et sentralt punkt i den kirkekonstitusjon som frimenigheten vedtar. 43) Vi ser at forsøket på å virkeliggjøre skillet mellom falsk tro og rett tro eller mellom falsk og rett ånd blir det drivende engasjement bak kirkebrudd og nyetablering.

5) Støtte og inspirasjon

En viktig impuls til haugianismen i Jarlsberg i disse tider har vært organet "Kirkelig tidende" utgitt av Olaus Nielsen 1848-1858. Olaus Nielsen var ellers en sterk botspredikant som dro omkring og forkynte, solgte bøker og tegnet abonnenter på sin bibelutgave og sitt tidsskrift. Gjennom dette bladet har aktuelle kirkelige og religiøse tema blitt formidlet til bl.a. "jarlsbergerne". 44) Bladet har hatt svært mye polemisk stoff mot kirken og rådende teologi og er blitt anbefalt av Elling Eielsen. 45) Nielsens bibelutgave med anmerkninger har "jarlsbergerne" senere antatt og utgitt som "uforfalsket" oversettelse. Som grunn for denne antagelse har Heierstad anført at den er bygd på Waisenhusutgaven og at Olaus Nielsen under dette arbeidet var drevet av Den Hellige Ånd. 46) Da Olaus Nielsen i sin tid ga sin tilslutning til Lammers' frimenighetsdannelse, har åpenheten for ham blitt nokså redusert fra "jarlsbergernes" side.

Elias Olsen Kleven, født 1811, var lærer i Vivestad fra 1830 og begynte som legpredikant omkring 1850. Han virket sammen med de som hadde tatt avstand fra Haave. Selv har han vist å bruke harde skyts mot alle slags nye retninger. 47) Særlig grundtvigianismen og det som for ham minnet om det, fikk unngjelde. Tittelen på et av

hans profetiske budskap i bokform karakteriserer hans engasjement: "lutherske kristnes begravelse, sorg og klageraab over religions-skiftingen" 48) Han har sannsynlig øvet adskillig innflytelse på de som senere ble med i frimenigheten. Da han selv i 1870 forsøkte å danne sin egen menighet, var det derimot ingen av "jarlsbergerne" som fulgte ham. Hans framferd har trolig blitt mer og mer vulgær. Bemerkelsesverdig er det at han i sine profetiske skrifter uttolker Johannes, Åpenbaring og andre apokalyptiske skrifter fra GT og finner plass for det meste av det han polemiserer mot i samtiden. 49) Også Heierstad i sitt skrift ser ut til å ha kjent seg kallet til en slik skriftanvendelse av apokalyptisk bibellitteratur. Avhengighetsforholdet her er vanskelig å si noe avgjort om, men det synes klart at den slags "profetisk" tolkningsaktivitet har vært stimulert også hos "jarlsbergerne".

Hans Flora fra Ramnes har for en tid stått sentralt som forkynner blant "jarlsbergerne". 50) Han har samlet mange tilhørere og har særlig fremholdt "nødvendigheten af en grundig omvendelse, at ikke noen for tidlig skulle tillegge seg naaden, og derved gjøre seg veien for let". Og med Flora tyder det på at "jarlsbergerne" har fått vesentlig impuls til å tydeliggjøre sitt anti-nyevangelske botssyn. Etter at det har versert rykte om et moralsk "fall" hos Flora, er han etterhvert ute av bildet som forkynner og leder.

H - Sørømmøtet - "jarlsbergere" og haugianere - to grupperinger?

I 1854 ble det holdt et stort lekmannsmøte i Våle. Her var det samlet utsendinger fra 17 forskjellige prestegjeld i Vestfold. Møtet tok opp aktuelle saker i forbindelse med lekmannsarbeidet - arbeidet i kirken, forholdet til andre kirkesamfunn, lærebøker i skolens kristendomsundervisning etc. Strømninger fra grundtvigianisme og nyevangelisme, fra engelsek og amerikanske kirker gjorde seg gjeldende. Det er spørsmål om holdning til avholdssak, om misjon, om lønnede forkynnere og om pedagogiske ideer. 51) Møtet vitner om et bevisst lekfolk som stilt ovenfor utfordringer i samtiden, ville finne fram til en haugiansk linje. Som hovedtema har de samlet seg om: hvordan kristenlivet vekkes og næres. Sentrale haugianske tanker er blitt blankpusset. Tross uenighet om enkeltspørsmål er det lite som tyder på at møtet har brakt for dagen noen form for splittelse i den brede haugianske bevegelse i Vestfold. 52)

"Jarlsbergerne" har muligens vært representert. Vi har derimot ingen tydelige signaler på at de har kjent særlig nært slektskap med dette brede haugianske lekmannsengasjement. Drøftelsene må saklig sett ha ligget tett opp til problematikk som Heierstad-kretsen var opptatt av. Men det er mulig at selve den måten å nærme seg de nye utfordringer på, der man forsøker å drøfte, nyansere, finne sentrale anliggende i den gamle arv og se det nye i lys av dette, der man lar seg inspirere av de grunnleggende visjoner i lekmannsarbeidet - en slik sfære for behandling av tidens alvor har neppe passet inn i den falsk/rett ånd-kategori som kretsen allerede da hadde utviklet. Det synes etter dette rimelig å anta at de enten har deltatt på møtet og ikke kjent seg tiltalt eller de har på forhånd tatt avstand fra et slikt møtetiltak og uteblitt. I begge fall kan konsekvensen av møtet for "jarlsbergerne" ha vært at de har oppdaget og blitt seg bevisst nye åndelige grenseskjell tett opp til sin egen krets.

I - Nye prester med i vekkelleslivet

Sogneprest Esmark er neppe den beste representant for datidens gamle prestegenerasjon i Jarlsberg. Men siden hans sogn dekket vel halvparten av "jarlsbergernes" område, kom han på mange måter til å representere det kirken egentlig var i "jarlsbergernes" bevissthet. Esmarks store hobby var mineralogi og kjemi. Og innenfor dette felt drev han det langt rent faglig. 53) Han var dessuten for- mann i skolekommisjonen og ivret for mer opplysning og bedre utdanning for lærerne. Hans spesifikt kirkelige engasjement ser ut til å ha innskrenket seg til et embetsmessig minimum. Avstanden til lekfolket generelt og "jarlsbergerne" spesielt har vært stor.

I 1857-64 var Chr. Aagaard Kjøning tilsatt som personellkappelan hos sognepresten i Andebu. Christian Høy Müller satt i samme stilling hos sognepresten i Stokke i perioden 1859-69. Begge disse prestene var sterkt preget av vekkelles ved Gisle Johnson. Disse to kom snart til å stå i en helt annen og positiv kontakt med menighetene og lekmannsmiljøet. 54) Müllers utpregede botsforkynnelse har ført ham inn i et dypt tillits- og kontaktforhold med den haugianske bevegelse i sine menigheter. 55) Her lød budskapet om grundig bot og omvendelse og om den fulle forsoning. Hans eventuelle nye språkdrakt og skarpere aksentuering av "nåden alene" i forhold til den etablerte haugianske forkynnestradisjon har ikke i betydelig grad hindret denne kontakt lekfolk/prest. Disse prestene har gått aktivt inn i det arbeide som fantes blant lekfolket - på oppbyggelsesmøtene, i konventiklene og i misjonsforeningene.

1) Heierstad og "de lærde kandidatene"

For den allerede sterkt konsoliderte Heierstad-kretsen med sin holdningsmessige egenart og sine markante ledere skulle denne tilnærming bli nokså skjellsettende. Kretsen hadde allerede utviklet adskillig kirkelig selvbevissthet. Denne bevissthet hadde stadig overlevd og blitt styrket gjennom de ulike konfrontasjoner. Også de nye tonene innen haugebevegelsen selv hadde blitt mer og mer ettertrykkelig avvist. Bl.a. har det blitt høyere og høyere terskel for forkynnere som kom på besøk fra andre haugianske kretser. Det gjaldt om å verne seg for "den nye åndsretning". Deres egne kår, den vante forkynnelse, postillelesningen, de etablerte samtaleemnene om det "ene nødvendige" - alt dette var i ferd med å bli massive uttrykk for "det rette". Og dette religiøse miljø var altså overbygget med en alt klarere utviklet "teologi" om den falske eller rette ånd som drev.

De nye prestene kom i dobbelt forstand utenfra. De representerte de "lærde" og de hadde ikke noen som helst forbindelse med deres eget miljø. Men disse presters visjoner og engasjement og opptreden brakte dem likevel snart på nært hold av "jarlsbergerne". 56) Dessuten, kirken var fremdeles stedet der de hadde sin tilknytning.

Heierstad forteller at han i to år var nær ved å bli bedratt og han levde da i kamp og strid og angst. 57) Heierstad har sannsynlig hatt relativ fortrolig omgang med Müller i denne tiden. Riktignok var her fremmede toner i Müllers forkynnelse, men han fikk samtidig være vitne til at Müller fikk formidle Guds ord til grundig bot og omvendelse. Dette var det ikke lett å avvise. Skulle Heierstad imidlertid ikke avsløre den falske ånd her, så måtte dette tvert om være klare utslag av den rette ånd. Men en slik anerkjennelse ville igjen true fundamentalt Heierstad-kretsen som det rette

åndsfellesskap. Bak seg hadde nå Heierstad og trolig flere av de andre av de sentrale skikkelsene blant "jarlsbergerne" mye "åndelig" og "læremessig" erfaring - erfaring og innsikt som var vunnet gjennom store vanskeligheter (f.eks. Heierstads opplevelser i Skien, møte med nyere religiøs litteratur, predikanter på linje med Haave etc.) I situasjonen lå allerede nokså sterke "exodus"-opplevelser. Og opplevelsen av å få rette svar gjennom "trengsler" og vanskeligheter ble av fundamental betydning for deres framtrede som "profetiske" talerør senere. 58) På bakgrunn av dette har så deres egen "teologi" blitt opplevd og forkynt som flokkens 'være' eller 'ikke-være' som sant Guds folk. Dette fundament var nå trolig i ferd med å bli truet. Tross all saklig enighet og opplevelse av samhörighet med Müller, kunne ikke en slik allianse i lengden gi næring til Heierstads religiøse referanseramme i sin egen krets. En grundig nyorientering eller et nytt markert "exodus" ser ut til å foreligge som alternativ for "jarlsbergerne" i denne situasjonen. Fra tvil og angst får så Heierstad igjen se den falske ånd i lyset. På en rekke punkter har han nå avslørt Müller. Først observerer og påpeker han at Müller egentlig fører ny tale. Så utvikler han visse konsekvenser av dette nye som da røper hvilken ånd Müller taler av. Ved at Müller f.eks. forkynner frihet i Kristus som motsetning til å ligge under loven, blir folk bedratt og mister den rette selverkjennelse. 59) Når Müller hevder at Luthers forfatter-skap må betraktes som menneskeord i motsetning til bibelen som åpenbaringsord, ser Heierstad at det blir mulig med løgn i Luthers ord. Resultatet ble at Heierstad fikk se at Müller forente "Christus med Belial" og dermed er han selv som satan i "lysets engels skikkelse. Heierstad opplevde at det ble et stort skille mellom dem. Fellesskapet mellom "jarlsbergerne" og de "lærde kandidater" ser ut til med dette å ha gått mot sin definitive avslutning. 60)

J - Elling Eielsen på nytt besøk

Før det helt endelige brudd med de nye "Johnson"-prestene, hadde Eielsen vært på besøk i 1862 og 63. 61) Han hadde i mellomtiden vært i Amerika og grunnlagt den første norske kirke og han hadde selv latt seg ordinere som den første prest. 62) Heierstad skriver om Eielsen at han har oppklart mye av den falske ånds retning for dem. Eielsen har trolig rettet sterke angrep mot "den nye kristendom". Han har med sin uredde kampånd gitt alle betenkelige nye signaler i tiden et navn som "jarlsbergerne" forstod. På denne bakgrunn synes Eielsen å ha levert avgjørende bidrag til å føre "jarlsbergerne" fra tvil og frykt til mer klar bevissthet og handlingsmot. Eielsen har allerede på dette tidspunkt, 1863, talt om uttredelse av statskirken som en mulig nødvendig aksjon. 63)

Forholdene i det bredere lag av haugianere i indre Vestfold var etter Eielsens besøk en del preget av motsetninger. Det gjaldt nettopp ulik holdning til Eielsens person. Eielsen og Kjøning har en tid vært mye sammen da Eielsen var i Jarlsberg. Dette forholdet har imidlertid snart blitt brutt og Heierstads brudd med Müller kan rimeligvis settes i forbindelse med dette. 64) Ikke lenge etter Eielsens besøk er det så mye strid om Eielsen at hans venner i Jarlsberg forfatter et støtteskriv for Eielsen med blant annet tydelig front mot Kjøning og Müller. 65) Noe senere finner vi at flere av underskriverne ikke er med i kretsen som bryter med kirken. Dette antyder at vi muligens står overfor hele tre haugianske grupperinger i indre Vestfold. 66)

K - "Jarlsbergerne" danner friskole

1) Den gamle skolen

Om skolesituasjonen på bygdene i Vestfold slik bøndene kjente den, har vi flere vitnesbyrd: 66)

1809 - biskop Bech visiterer Ramnes. Klokkeren får refselse fordi han i lengre tid "mod anordningene ei havde holdt skole". Klokkeren flyttet til nabosognet da han for å fortsette som lærer ble pålagt å la seg veilede av kapellanen "til at erholde nødvendig duelighed". Klokkeren fortsatte imidlertid som lærer og kirkesanger i Botne. 1812 - prost Münster visiterer Ramnes. Her var ingen lærer uten "den udugelige olding Anders Christensen". I Fon var det ikke holdt skole på 10 år.

1816 - sognepresten opplyser at det østre av tre skoledistrikter hadde vært uten lærer i tre år.

1822 - prost Ottesen visiterer Ramnes. Han er fornøyd med skolevesenet. Barna ble katekisert i kirken og prosten fikk inntrykk av at de kunne sin kristendoms lære.

1844 - en del "almuesmænd" skriver til skolekommisjonen og klager over at det var ansatt en ny lærer for å få flere undervisningstimer. De mente kommunen ikke hadde råd.

Den gamle skoleloven hadde krevd undervisning i både religion, lesning, sang, skriving og regning. Lesestoffet hadde vært bibelen og sangene salmer. 67) Skolen var således en utpreget kristendoms-skole. Med de få ukene skolegangen normalt varte, var det bare ca. halvparten som lærte å skrive og enda færre å regne. 68) Pontoppidans "Sannhet til Gudgryktighet" hadde ellers lagt grunnen for innholdet i folkeskolen. Og skolen hadde hatt ett mål - å gi barna kunnskap om veien til Gud. 69) Denne skole var det som hadde fått et fast feste blant de norske bønder. Læreren hadde liten utdannelse utover deres egen. Han snakket deres eget mål og var ofte av bygdas egne folk. Skolen ble på omgang holdt i bøndenes egne stuer. Læremidler og stoff var kjent fra deres egen skoletid. Både skolen, katekisasjonen i kirken og husandakten hjemme var konsentrert om det samme kjente. For "jarlsbergerne" var dessuten i særlig grad Pontoppidans ord og Luthers ord forstått som Guds ord - ufeilbart og dyrebart. Skolen var kristendomsundervisning - kristendomsundervisning var "det ene nødvendige".

2) Den nye skolen

På mange måter kan det sies at den nye skolen gjennom skoleloven av 1860 på en helt annen måte kom ovenfra og utenfra. Politikerne og pedagogene ville gi barna kunnskaper og næring utover den kristne dogmatikk etter Luther og Pontoppidan. Den nye loven krevde nå dessuten lærerskole for lærerne og faste skolelokaler. De nye fag og de nye lærebøker var også en trussel mot det nære forhold kirke/skole. Sammenstøtet som dette skulle komme til å medføre rundt om i landet, mellom to kulturer og på sett og vis to forskjellige livssyn, ble i Jarlsberg kanskje det kraftigste. Hos "jarlsbergerne" ble det nye skolevesenet snart identifisert som "antikristens" virksomhet. 70) Etter instruks fra stiftsdireksjonen ble religionsundervisningen tildelt lavere timetall enn de andre fagene. "Jarlsbergerne" så nå at det "verdslige" ble overordnet det "åndelige". Etter instruks skulle barna videre ikke lenger lære å lese etter katekisme og NT, men etter enklere ABC-bøker. De skjønnte da at barna nå måtte lære å lese menneskeord før Guds ord. 71) Barna ble således forført gjennom det nye skolevesenet. Den nye leseboken av P.A. Jensen fant de ikke gjennomsyret av Guds ånd. Her var eventyr

og det betød at løgn fortrenget sannhet. (Ressonementet synes å være at når eventyr ikke er sant er det dermed løgn som Guds ord forbyr) De fryktet ellers at barnesinnet gjennom den nye leseboken ble fylt med verdslig visdom. Den antikristelige ånd som de nå ofte hadde møtt og under nød og trengsel avslørt, denne ånd så de nå gjennomtrengte skolen. De begynte å få se "vederstyggheten stå på det hellige sted". 72)

3) Selve skolestriden - forløpet

Da Eielsen var på gjenbesøk i Jarlsbergbygdene tidlig i 1860-årene, har han talt klart om hva den nye skoleloven representerte. I brev han skriver som svar på anmodning fra "jarlsbergerne" om råd i skolekonflikten, skriver han bl.a.: "vi er ikke fremmede for den vederstyggelighet som de lærde har innført i skolen, da vi kjenner til især Jensens læsebok - enda mer den store kjødelige aand som kraftig og hurtig gjennomtrenger alle religiøse øvelser baade iblant ældre og yngre. Men vi tror at det er Gud som tillod Jensens Læsebok kom for lyset, da en stor del, om ikke alle av de troende havde saalenge tiet med flere andre vesentlige forandringer i kirken". 73) Og Heierstad skriver: "Han (Elling Eielsen) opklarede meget af den falske aands retning". 74) Eielsen talte om de som gikk djevelens ærend i "at forene Christus og Belial" når det gjaldt gjennomføring av den nye skoleloven.

I første omgang nektet imidlertid flere av kommunebestyrelsene i Jarlsberg å bevilge penger til innføring av den nye skoleloven. Men sentralmyndighetene presset på og i 1865 ble det gitt kommunalt klarsignal for de nødvendige bevilgninger. 75) Da var også Jensens lesebok offisielt autorisert.

På møte i skolekommisjonen i Ramnes 13. juli 1865 foreligger forslag om innføring av Jensens lesebok. Formannen, sogneprest Esmark, anbefalte boken. Avstemming viste stemmelikhet og sogneprestens dobbeltstemme avgjorde. Mindretallet fikk så foreslå alternative lesebøker (jfr skoleloven 1860) for de som ønsket det. Alternativene måtte da inneholde naturlære, jordbeskrivelse og historie. Vinteren 1865-66 ble spørsmålet allment diskutert. Bøker ble lest og gransket. Blant "jarlsbergerne" rådet etterhvert den mening at alle foreslåtte bøker var skrevet av mennesker som gikk djevelens ærend. Kun bibelen og NT kunne brukes som lesebok. De første tre fedre som gjorde dette kjent offentlig, gjorde samtidig oppmerksom på at de selv ville undervise sine barn. I april 1866 fikk skolekommisjonen melding fra stiftsdireksjonen om at inntil videre kunne foreldre anskaffe enten Jensens lesebok eller Knutsens lesebok sammen med Berlings Naturlære. 76)

Omtrent samtidig, våren 1866, fikk skolekommisjonen brev fra læreren i Fon krets der han forteller at en del foreldre ikke vil anskaffe annet enn NT som lesebok. En av de fire foreldre dette gjaldt, var "jarlsbergernes" egen leder Heierstad. De hadde videre beskyldt læreren for å føre barna i "fordervelse" fordi han anbefalte leseboken. Heierstads opptreden ble meldt til stiftsdireksjonen og han fikk advarsel mot å "gjøre opprør mot skolen". Stiftsdireksjonen ba samtidig skolekommisjonen å sørge for den lovbevalte undervisning etter de lærebokalternativ som forelå godkjent. 77)

For "jarlsbergerne" betydde dette at de nå kunne unngå dikt og eventyr, men måtte tåle verdslige fag som historie, geografi og naturlære. I Ramnes ser det ut til å ha blitt tre markerte grupper - en gruppe ville ha Jensens lesebok, en ville bruke det foreslåtte alternativ og "jarlsbergerne" ville utelukkende

benytte NT som lesebok for sine barn. 77)

Den 29. mai 1866 forelå brev fra oppsittere i tre skolekretser hos skolekommissjonen i Ramnes - 76 fedre ville ta barna ut av skolen og selv sørge for undervisning. Dermed var privat omgangsskole i Ramnes atablert. 78) Loven hjemlet adgang til dette, men krevde undervisning i de tre "verdslige" fag. Stiftsdireksjonen ga skolekommissjonen streng beskjed om dette. På de følgende preken-søndager leste presten fra kordøra: "De foreldre som har overtaget deres børns undervisning udenfor skolen have at iagttagte at deres børn blive underviste i jordbeskrivelse, naturhistorie og historie". 79)

Den 16. august 1866 ble alle privatskoleforeldrene innkalt til møte med skolekommissjonen. Her ble de stilt overfor ett av to - enten undervisning i alle lovbestemte fag eller offentlig skole. 80) Foreldrene har svart med at de ville adlyde Gud mer enn mennesker. Heierstad formulerer "jarlsbergernes" holdning: "vi ville og at barna skulle lære at skrive og regne, og lot dem også vite at dersom våre barn hadde sådanne evner og gaver at de kunne lære mere enn det fornødne i kristendomskunnskap for at forberedes til konfirmasjon, så ville vi også la dem lese jordbeskrivelse, naturlære og grammatikk, men vi lot dem vite at vi slett ikke hverken ville eller kunne motta disse bøker av Jensen eller liknende, når Guds ånd ikke gikk gjennom dem, og at intet må settes ved siden av eller over Guds ord". 81)

Prosten Beylegård ble sendt til Ramnes til et nytt møte med foreldrene. Han foredro om nytten og nødvendigheten av verdslig kunnskap og truet med straff og bøter som de ikke bøyde seg. Heierstad sier: "han vidste ikke med ord at sige os, hvor meget ondt vi paadrog os, ved at vedblive som vi hadde begyndt - -" og "naar troen faar motstand saa vokser den". 82) Saken dreidde seg om en dypt alvorlig trussel for "jarlsbergerne" og trusselen har trolig framkalt noe av martyrsinnet hos dem.

"Jarlsbergerne" drev så sine privatskoler uten de omstridte fag. Og elevmassen har stadig økt. Skolestriden har opptatt sinnene enormt og rimeligvis har f.eks. Heierstad talt om situasjonens alvor på oppbyggelsesmøtene da han forkynte. 83)

I oktober 1868 aksjonerer foreldre i enda en skolekrets. Soqnepresten lar det passere og i skolekommissjonen blir det utelukkende en referat-sak. Våle fikk sin privatskole.

I Botne satt A.S. Rønningen som medlem av skolekommissjonen. Han var selv med i Heierstad-kretsen. I 1869 skriver han til kommissjonen: "det maa være og bli en umulighed og aldeles uchristelig længer at overlade vore børn, som skal opdrages i tukt og Herrens formaning til skolelærere der i levnet og lære strider imod Christi aand og sind - -" 84) Striden i Botne ~~i Botne~~ starter altså med et litt annet utgangspunkt. Aktører og det egentlige anliggende er det samme. Ved alle læreransettelser forlanger Rønningen tilføyd i protokollen: "forsaavidt han fører et christelig liv". I februar tar Rønningen initiativ til et møte hvor man skulle drøfte den nye leseboken. På dette møtet har anklagene mot boken vært tydelige - "feilen er den at den gaar ud paa at gjøre alting naturlig, og dermed fornærmer Gud", "Tiden der altid burde være kostbar, burde anvendes alene til de for et christelig liv nødvendige kunskaber". Adskillige Botneforeldre har snart etter møtet tatt sine barn ut og etablert sin egen skole.

I 1869 gir stiftsdireksjonen skolekommisjonen i Ramnes beskjed om å innkalle barna til eksamen i lesning. I en av kretsene spør læreren for privatskolen sognepresten om anledning til å bruke NT som lesebok under eksamen. Svaret ble nei og 27 barn uteble fra eksamen. Melding ble sendt til stiftsdireksjonen. Ny eksamen blir arrangert. Skoledirektøren er tilstede og taler alvorlig om det store ansvar som foreldrene pådro seg. Fedrene i Heierstad-kretsen nekter fremdeles noen annen bok enn NT som lesebok. 85)

Myndighetene overveier både straff og bøter. Biskop og skoledirektør fraråder dette. Biskopen antyder overfor Kirkedepartementet at både sogneprest Esmark og kappelan Moss hadde sviktet som sjelesørgere. 86)

I Vivestad fikk brytningene et litt annet forløp. Her stod læreren, A.A.Leksager, på motstandernes side. Presset fra myndighetene rammet altså læreren først. Leksager mente han stod på grunnloven og bibelens grunn når han nektet Jensens lesebok. For stiftsdireksjonen stod han som lovbrøtters. 87) Alternativ undervisning på den offentlige skoles grunn var umulig. I 1866 ble han tvunget til å søke avskjed som offentlig lærer. Deretter ble foreldrene konfrontert med det nye kravet. Også her ville "jarlsbergerne" "adlyde Gud mer enn mennesker". Leksager fulgte da elevene sine over i den private skolen som fulgte tradisjonen fra den offentlige skole før 1860.

Med dette hadde "jarlsbergerne" definitivt tapt slaget om den offentlige skole. De forsøkte nå å drive alternativ skole på statskirkelig grunn. Men trusselen fra skoleloven hang fremdeles over dem.

L - Fra friskole til frikirke

Skoleloven av 1860 betydde ikke at skolen nå var revet løs fra kirken, selv om den nå hadde målfestet en funksjon utover det rent kirkelige sikte. Sognepresten var fortsatt formann i skolestyret og res. kap. var fast medlem. De geistlige hadde fortsatt sterk kontroll over opplæringen av de unge. Konflikten for "jarlsbergerne" var i særlig grad relatert til deres egne prester. De hadde tatt barna ut av skolen, men de var stadig i prestens kirke. Og presten hadde fremdeles sin kirkes skole'. Både presten og "jarlsbergerne" hadde som mål med kristendomsopplæringen å føre barna fram til konfirmasjonen. Og her var presten enerådende. Hva med sluttfasen av kristendomsundervisningen?

"Jarlsbergerne" hadde ikke bare avslørt Jensens lesebok som trussel mot den sunne lære. Etterhvert hadde de også plassert alle dens forkjempere som representanter for den falske åndsretning. Da Eielsen til sist nokså markert brøt med de "lærde kandidater", var det heller ingen prester "jarlsbergerne" kunne kjenne åndsforening med. Slik førte striden om skoleloven og Jensens lesebok "jarlsbergerne" inn i en ny konfliktfylt fase. Nå gjaldt det om det var mulig å bli stående i den eksisterende "falske" kirke. Båndene til kirken var imidlertid sterke. Hauges testamente talte klart 88) Tanken på å dissenterere var lite tiltalende da nettopp dissenterloven hadde åpnet adgang for mye av den falske åndsretning i tiden. 89) De kirkelige handlinger dåp, konfirmasjon, vielse og begravelse var monumenter som ikke så lett lot seg tenke anderledes enn de hadde vært.

Allerede i 1863 skriver Eielsen til vennene i grevskapet: "Jeg ville

ønske til Gud at alle som bekjenner seg til de troendes tall eller som alminnelig talt kalles Hauges venner, ville slutte seg tilsammen og virke med forenet sinn, så den fordervelige tidsånd måtte bli kjent - -" 90) Da "jarlsbergerne" under skolestriden i 1858 skriver til Eielsen om råd, er han svært konkret: "Når I derfor spør meg om mitt vitesbyrd i denne sak, da må jeg rent uten forbehold gi min anskuelse til kjenne at så som I selv ytrer i Eders brev, at det er best at I fraskiller Eder den norske statskirke at I ikke skal bli Ødelagt i dens plager, som vel ikke er langt borte - - det får ikke hjelpe hvorledes andre gjør det - - - dommen skal begynne fra Guds hus, derfor ser vi ikke en av dem reiser seg imot den falske lære som med makt og vold har trengt seg inn i kirken og skoler. Derfor fraskill Eder dette åndelige Babel og rør ikke noe urent, så vil jeg være Eders far og I skal være mine sønner og døtre, sier Herren den allmechtige - -". Eielsen slutter sitt råd: "Nu har Gud skaffet Eder religionsfrihet og I vil ikke benytte den? - -". 91)

Spørsmålet om brudd med statskirken som nå var aktualisert, vakte "gru og forskrekkelse i mange av os", sier Heierstad. 92) Men situasjonen, den massive geistlige motstand i skolesaken, konfirmasjonsproblemet, den latente problemstilling rett eller falsk ånd, Eielsens sterke og klare råd og advarlser, alt dette gjorde problemet i relasjon til kirken akutt. For mange av dem ble det slik at de siste trengselstider var nær og det gjaldt nå å flykte fra ødeleggelsen. Man så situasjonen i lys av bibelord fra Johs. Åpenbaring og endetidsprofetiene i Matteus 24 bl.a. 93) Luthers hyrdebrev til Bøhmerne ble lest. Konteksten for hyrdebrevet var deres egen kontekst. 94)

M - Bruddet - aktstykker

1) "Bie" eller "gå"

I 1869 var "jarlsbergerne" samlet til et drøftelsesmøte over to dager. Her har man talt med hverandre og lest Guds ord for å få lys over situasjonen. Heierstad beretter hvordan profetiens gave var virksom. Eskatologiske tekster i Johs. Åpenbaring, Jes 51, Ezekiel 48 og Matteus 20 ble utlagt og anvendt. Heierstad gjør rede for hvordan dette kunne finne sted og forklarer utfra Daniel 12 hvordan de profetiske ord skulle være tillukket og beseglet inntil endens tid. Nå var endens tid. 95)

Våren 1870 var det igjen møte på saken. Det ble nå holdt avstemming over "bie" eller "gå" i forhold til statskirken. Resultatet ble et massivt flertall for å "gå". Samstemmigheten opplevde de som Guds gjerning blant dem og Heierstad vitner om den glede og fred de troende erfarte over dette. 96)

2) Kirken konstitueres

Sommeren 1870 holdes et tredje møte. Nå er det kun en som stemmer "bie".

På møtet velges så en 14-mannskomite som skulle ta den endelige beslutning. Komiteen skulle "ved Guds nådige bistand underholde om hva der var at gjøre fra vår side for at beholde Luthers lære ren iblant os og våre børn". 97) Samtidig foregår det brevveksling mellom prost, biskop og departement om det kirkelige problem som derved er oppstått. Fra den siden hadde man håp om at forholdene ville bedre seg om det ble bedre geistlige forhold i Ramnes. 98)

14-mannskomiteen skriver imidlertid direkte til kongen. Brevet er formet som et nødrops om bistand til "overholdelse af den lutherske tro og lære". Brevet nådde trolig aldri fram til den svensk-norske kongen.

Sommeren 1871 hadde 14-mannskomiteen flere møter. Uten å melde seg ut av statskirken var de nå igang med å danne sitt eget kirkesamfunn. Heierstad ble valgt til prest og tilsynsman og Knapstad ble valgt til prest og forstander. For hvert av de aktuelle prestegjeld ble det valgt to menn til "eldste". Dette ble også gjort kjent for sogneprestene i et brev. 99) I brevet gjør de ellers rede for hva de oppfatter som den rene lutherske lære. 230 personer som har sluttet seg til samfunnet er underskrivere. Her presiseres at de ikke vil dissenter fra statens offisielle religion - tvert imot. De gjør kjent at de fra nå av vil holde egne gudstjenester og selv foreta alle kirkelige handlinger.

Som svar på brev til amtmannen høsten 1871 får "jarlsbergerne" vite at de ikke var berettiget til å danne egne menigheter så lenge de var medlemmer av statskirken. Amtmannen anbefaler derfor utmeldelse av statskirken og en ordnet menighet under dissenterloven. 100) Men "jarlsbergerne" hadde med denne framgangsmåten markert at de mente seg å være de som nettopp fulgte grunnloven og den evangelisk lutherske lære. Separatister eller dissenter kunne de ikke identifisere seg med. 101)

I desember 1871 kommer Heierstad, Knapstad og de "eldste" sammen. Utmeldingene fra Den Norske Kirke har allerede begynt å finne sted. De visste nå ellers at en menighet måtte ha et ordnet styre og en formell konstitusjon. Eielsen hadde sendt et eksemplar av den kirkekonstitusjon som han hadde grunnlagt sin menighet på i Amerika. Heierstad skriver om konstitusjonen og Eielsen: "Jeg tviler ikke på at den mand drives af Guds Aand, og altsaa er den Den Hellige Aands værk". 102) Bortsett fra et par ledd som skyldes særamerikanske forhold, blir konstitusjonen antatt uforandret. Konstitusjonen fastslår energisk at det dreier seg om et kirkesamfunn som er i overenstemmelse med Guds ord og den evangelisk lutherske bekjennelse. I § 2 som fikserer vilkår for opptagelse, er det tanken om den "rene menighet" som slår igjennom. (En konsekvens som på andre punkt ikke trekkes) Ellers inneholder konstitusjonen en del ordningsbestemmelser som begrunnes utfra et nokså eiendommelig anvendt skriftmateriale. 103)

Den 12. desember 1871 gir "jarlsbergerne" melding til amtmannen om det som har funnet sted. Konseptet som amtmannen hadde laget til undertegning, inneholdt lydighetsløfte overfor kongen. I meldingen gjør de oppmerksom på at de ikke kan avlegge et slikt løfte og at de har dannet en menighet etter "Guds ord". Denne menighet forlanger de nå godkjent og de redegjør for interne valg og antagelse av konstitusjon. 104)

Så følger korrespondanse mellom sogneprest, amtmann, kirkedepartement, og justisdepartement. Nå gjaldt det tolkning av dissenterloven og den nye skoleloven anvendt på den nye frikirkebyggelsen. Frimenigheten søker snart om å få benytte statens kirkebygg. I alle instanser blir søknaden avslått. Større dissens er det om tillatelse skal gis til benyttelse av kirkegården ved begravelser. 105)

Den 16. mars 1872 foregikk de første innskrivninger i medlemsprotokollen til "Den Evangelisk Lutherske Frikirkelige Menighed i Jarlsberg Grevskap med flere steder". Frikirkedannelsen var et faktum. 106)

III

KARAKTERISTIKK AV FRIMENIGHETENS "TEOLOGI"

A - Presisering - metodisk

Vi vil med følgende analyse forsøke å karakterisere det tankegods og de holdninger som framstod for den nye kirkedannelse som særlig dogmatisk faste og som ble pretendert å være guddommelig autoritative og sentralt umistelige. Vi vil under dette forsøk på analyse tilstrebe å ta kirken "på ordet", lytte til hva den qua "den rette kirke" med "den rette lære" virkelig hevdet som utvunnet teologi. Metodisk står vi overfor den vanskelighet at frimenigheten ikke dannet noen egen formell bekjennelse. Den hadde heller' ingen front mot kirkelig konfesjonsbundethet. Den nye frikirken mente å ta opp i seg som bekjennelsesgrunnlag Den Norske Kirkes offisielle bekjennelse - hverken mer eller mindre. 107) Likevel ser vi at grunnlaget for kirkedannelsen ligger i en differanse vis a vis den gamle kirke som de facto betraktes som en læremessig differanse. Dette til tross for at forskjellen hevdes å bli utgjort av den rette forståelse av det samme læregrunnlag. 108) Vi står altså overfor et fenomen i frikirkens særpreg som dels ytrer seg som et rent spiritualistisk anliggende dels som et kvalifisert teologisk anliggende. Denne differanse blir imidlertid det altoverskyggende aktivum som skal reddes i og med frikirkedannelsen. Det er denne differansen vi vil forsøke å karakterisere utfra en tradisjonell teologisk synsvinkel og betegne som menighetens teologi.

Metodisk blir vi etter dette henvist til en overveiende, indirekte analyse. Av de mer direkte vitnesbyrd om dette emne vil vi allers anvende Heierstads bok, "Et Blik på Antikristen og de siste tiders tegn" og et lignende skriftelig vitnesbyrd av Nils Adskjær, "En kort betraktning over den Kristelige Kirkes nuværende tilstand og dens rette beskaffenhet". Begge disse skrifter er skrevet som et slags testamente fra to av de helt sentrale skikkelsene i "Den Jarlsbegske Frimenigheds" første tid på slutten av deres virketid.

B - Formalt - forholdet til bibel og bekjennelse

1) "Guds ord"

Det som først og fremst opptok "jarlsbergerne" i denne sammenheng var "kirkefedrenes" skrifers autoritet. Det gjaldt i praksis en del oppbyggelige skrifter som de kjente av Johan Arndt, Luther, Francke, Pontoppidan og Spener. Prinsippielt gjaldt det hele deres forfatterskap. "Kirkefedrenes" ufeilbarhet ble hevdet klart uttalt. 109) Disse skriftene "levde" i konventiklene og i det personlige andaktsliv og formidlet den rene sannhet. Disse kilder ble etterhvert eksklusivt bærere av den sunne lære, ettersom den nye "åndsrøtning" ble mer og mer truende. I en tid da det enda var et visst nølende samhold med andre, ser vi at den falske åndsretning lot seg avsløre nettopp i forholdet til disse skrifers status. 110) Det rette skriftsyn det gjaldt å bevare, ^{guds} var først og fremst "kirkefedrenes" skrifter. Både bibelen og disse skriftene ble hevdet under ett å være ufeilbarlige p.g.a. åndens inspirasjon. I et forsøk på å forklare forholdet mellom bibelen og disse skrifter etter dette, gjøres så en distinksjon mellom middelbar og umiddelbar åndens inspirasjon. 111)

Det som "jarlsbergerne" materialt hadde funnet i "kirkefedrenes" skrifter som helt vitale anliggende har vært forkynnelsen av botslivet. Her ble den rette vei gjennom en sann og grundig omvendelse, livet i rett selverkjennelse botskamp forklart. Og disse sentrale temata følte man truet om ikke disse skrifter var å betrakte som det ufeilbare Guds ord. Så ble forsvaret av den gamle arven og den sanne lutherske lære konkretisert for dem gjennom forsvar av disse skrifers status. Det ser ut til at frikirken med dette etterhvert har vunnet seg et bekjennelsesaktig verktøy for sin teologiske markering.

Frikirkens forhold til skrift og bekjennelse kan vi etter dette karakterisere som følger. Bibelen og bekjennesskriftene var den gitte nødvendige forutsetning. Denne forutsetning hadde imidlertid Den Norske Kirke også. Den rette forståelse derimot, den rette opplysning av skriften og den evangelisk lutherske lære, Guds ord i ekte åndelig funksjon, dette sto og falt med "kirkefedrenes" skrifter, deres ufeilbarhet og autoritet. Med dette er antydning et teologisk formalkriterium som den nye kirke er seg bevisst å ha som bekjennelsesmessig egenart.

2) Den aktuelle kontakt med skrift og bekjennelse

Vi så at bevegelsen ikke sprang ut fra en eller annen bekjennelsesløs bibelfundamentalisme, men snarere at den understreker den bekjennelsesmessige forpliktelse. Skal vi vurdere hvordan "kirkefedrene" de facto fungerte som autoriteter for holdninger og handlinger, ser vi at deres grunnleggende prinsipp-teologiske arbeid er svært lite kjent eller anvendt. For eksempel er Luthers teologiske arbeider med noen få unntak ikke kjent. Når så en rad store prinsipp-spørsmål kom på dagsorden for bevegelsen, er kontakten med deres egne erklærte autoriteter ytterst tilfeldig og sparsom. Det reformatorisk-teologiske rammeverk gjennom bekjennelsen og reformasjonsteologien ble i liten grad tilgjengelig for "jarlsbergerne".

Forklaringsmomenter til dette særpreg må i stor grad søkes i mer sosiale og psykologiske forhold. Kunnskaper om "kirkefedrenes" historiske og teologiske kontekst var svært mangelfulle. Avstanden mellom det refleksjonsnivå teologien hos "kirkefedrene" representerte og den formale tenkeevne hos kirkelederne i frimenigheten har trolig vært betydelig. Den front man etterhvert utviklet mot "de lærde kandidater" og den voksende skepsis til alt som lignet "fornuftskristendom", førte til at den teologiske gjennomtenkning og selvprøving ble svært understimulert i bevegelsen. Også her dreidde det seg om en dyp religiøst betinget frykt for den falske åndsretning. Med bakgrunn i dette synes det som om "jarlsbergerne" har måttet kaste fra seg et helt vitalt redskap med tanke på at bevegelsen skulle ta skritt for skritt for så endelig å stå fram som den eneste rette synlige evangelisk-lutherske kirke.

Guds vilje og plan med bevegelsen avdekkes dels spiritualistisk dels gjennom bl a. en bibelbruk som preges av flere særtrekk - sterk bruk av allegorisering, profetisk uttydning av apokalyptiske og eskatologiske tekster og en tekstanvendelse ellers som preges av en viss type biblisme.

C - Botsforståelsen

1) Særegen botsforståelse?

Forkynnelsen har på et tidlig stadium hatt et relativt vanlig gammel-haugiansk preg. Etersom åndsklimaet for bevegelsen blir skjerpet

og de epokegjørende avsløringer finner sted, utmyntes deres forståelse av rett og falskt stadig tydeligere. Ofte dreidde det seg nettopp om botsforståelsen - det sanne kristenlivet, den rette ånd. De gamle haugianske botstener forsterkes. Den polemiske brodd mot den falske frelsesforkynnelse blir stadig mer integrert i deres eget botsbudskap. Deres aktuelle botsforkynnelse avdekker en botsforståelse som tross sin klare avhengighet av bakenforliggende tradisjoner likevel har vesentlige særpreg.

2) Botsforståelsen hos Heierstad

Det er vanskelig å se at Heierstad bevisst profilerer noen tradisjon i "jarlsbergernes" forkynnelse av boten. Tvert imot regner han med at en saklig rett forkynt bot ikke er tilstrekkelig kriterium på den rette ånd i forkynnelsen. 112) Han har altså villet hevde at de ikke representerte noen ny forståelse av de gamle tradisjoner, eller at deres krets var alene om å ha tatt vare på den rette forståelse av den sanne bot. Det er likevel vanskelig å se at utsagn som går i denne retning, virkelig dekker de mer materialiserte holdninger på dette punkt.

Selverkjennelsen. En hovedbetingelse for Heierstad når det gjaldt å skille rett og falskt, var den rette personlige selverkjennelse. 113) De som f.eks. sa om seg selv at de var blitt kristne, hadde tapt den rette selverkjennelse. De hadde da fått en "tagen tro" istedetfor en "given". 114) Den rette tros frukt og kjennemerke er først og sist denne opplevelse av seg selv som intet, uverdigg, langt tilbake etc i åndelig forstand. Dette anliggende utvikles så i klar motsetning til frelsesvisshet. En trygg personlig bekjennelse av å ha tilegnet seg troen på Kristi forsoningsverk henføres til den lette kristendom som utslag av den falske ånd. Derimot viser sorg over synden og lengsel etter "det rette brød" sann tro. 115) Beskyldninger Heierstad møter om lovtrelddom avviser han som "antikrists" virksomhet. 116) Den falske tro har ordet "udentil" i motsetning til det botferdige og "sønderknuste" hjerte som har ordet "innentil". På dette punkt har Heierstad utviklet en intens front mot en forkynnelse som har understreket at mennesket møter Gud i det ytre ord, at frelsesvisshet bygges på tilegnelsen av det leste eller forkynte evangelieord. 117) Som motsetning til dette hevder han: "en sann troende lenges alltid etter å komme dypere ned i seg selv, i alleslags erkjennelse og fornemmelse, for å kjenne sitt eget intet, - - Den hellige Ånds lys virker mer og mer å se og kjenne sitt eget jeg, - - virker lengselsrop til å dø i fra seg selv". 118)

I Heierstads botsforståelse har det ytre ord og proklamasjon av den objektive frelsesvirkelighet hatt en mindre betydelig plass. Hans forkynnelse og sjelesorg har trolig vært konsentrert innenfor sterkt subjektive kategorier i forbindelse med den rette selvopplevelse. Kontakten mellom ord og ånd tør ha vært nokså løs i Heierstads forståelse av det rette trosliv.

Rettferdiggjørelse - frelsesvisshet. Talen om trygg tillit til den uforskyldte nåde eller uttrykk for frelsesvisshet som en frukt av den sunne tro på Kristus, kaller Heierstad med Elling Eielsen for en "frelst forstand". 119) Her har neppe vært særlig plass for vitnesbyrdet hos andre enn de som har kunnet vitne om egen anfektelse, egen "intethet" eller egen "avmakt". Trolig har disse tonene konstituert det genuint sanne kristne vitnesbyrd etter Heierstads kristendomsoppfatning.

Heierstad kan likevel i sitt eget vitnesbyrd vedkjenne seg en slags

trosvissnet. Det er da nærmest tale om en unntaksvis god opplevelse mellom alle anfektelsene og fristelsene. Han understreker at det koster å komme fram til en slik opplevelse og at den er å betrakte som en utelukkende forbigående erfaring. 120) Som det stabile og fundamentale element i troen framheves stadig følelsen og opplevelsen av seg selv, sin egen synd, sin egen uverdighet, sin avmakt i forhold til Gud og opplevelsen av indre kamp for å følge Guds vilje i denne verden. 121)

Den sanne tro. Vi aner konturene av et særpregede fenomen i forbindelse med disse trekk i Heierstads botsforståelse - en intens selvforkusering og psykologisk eller indre bevisstgjøringsaktivitet på sitt eget "falne 'jeg'". Og denne konsentrasjonen ser ut til å ha gitt den fundamentale ekte trosopplevelse i "ånd". Langt på vei har denne opplevelsen som kristenlivets grunnvilkår blitt betraktet som den sanne tro. Det ser i det minste ut til at det ikke har latt seg gjøre å tale om troen uten at det har ligget dominerende oppmerksomhet på denne dimensjon.

Sann tro og åndelig autoritet. For Heierstad sløv synes opplevelsen av den genuine selverkjennelse å ha båret den djerpe profetiske frimodighet i forkynnelse, polemikk og aktivitet i forbindelse med brudd og ny kirkedannelse. Dette i en viss forstand paradoksale trekk er av og til nokså markant. På flere steder polemiserer han mot sine kritikere når de spør etter forklaring utfra bibelordet vedrørende Heierstads vurderinger og dommer. En slik utfordring kan han avvise under henvisning til at han selv lever det rette trosliv og dermed har Den Hellige Ånd. 122) Heierstad ser det også slik at ringakt for de troende og forakt for sannheten (konteksten peker mot Heierstad-kretsens ledere og det de opplever som det rette) kommer av at den rette selverkjennelse i åndens fattigdom mangler. Overbevisningen om ~~en~~ og livet i den rette bot gir således Heierstads egne dommer autoritet av nærmest absolutt karakter. Selv det faktum at man setter spørsmål ved den uttalte dom blir ofte henført til et liv utenfor den rette selverkjennelse. 123)

3) Botsforståelsen hos Adskjær

I Adskjærs bok reflekteres sterkt slektskap med botsforståelsen hos Heierstad. Den akutte polemiske situasjon er nå noe avdempet og her er plass for flere nyanser. Adskjær har nokså klare utsagn om viktigheten av å tro at alt er gjort i Kristus og at rettferdiggjørelsen skjer av bare nåde. 125) Men gjennomgående ser vi at ulike teologiske element blir bøyet inn mot hovedsaken - livet i den rette selverkjennelse og kamp. "Når lov og evangelium blir forvandlet til liv og levnet i oss, da erkjenner de rette lemmer sin besmittelse, mens fariseerne stoler på seg selv." 124) Adskjær er opptatt av at det å tro nåden ikke er så lett og at det går an å gripe nåden for lettvint og dermed nettopp ikke få del i den sanne tro. Konsentrasjon om å tro rett ser ut til å ha vært en gjennomgangstone i hans forkynnelse og vitnesbyrd.

I forbindelse med Adskjærs vitnesbyrd har vi en antydning om at det i forkynnelse og sjelesorg blant "jarlsbergerne" stadig har lydt et budskap som ikke uten videre har stått i harmoni med den polemisk pregede botsforståelse som tydelig ellers er brakt til uttrykk. Vi merker i Adskjærs bok innslag av et botssyn som er langt mer klassisk luthersk-evangelisk åpent.

4) Frikirkens botsforståelse - ansatser til karakteristikk

Den mer polemisk pregede botsteologi har trolig ikke alltid slått igjennom i den mer positive varige forkynnelsen innen frimenigheten. En tydelig spenning mellom den botsteologi som ble knesatt ved kirkebruddet og den botsteologi som ofte ble aktuell i forkynnelse og sjelesorg underveis, synes å være påviselig. Frikirkens botsforståelse etter dette bærer ikke lite preg av dobbelthet og indre spenning.

Det rette botsliv. Bevisstheten om "exodus" i forbindelse med kirkedannelsen er nært knyttet til åpenbaringen av hva det sanne botsliv var. "Utfrielsen av det åndelige Babel" var frimenighetens forpliktende grunnreferanse. Både for kirken og det enkelte medlem var denne referanse et helt vitalt orienteringspunkt for deres egen teologiske bevissthet. Kirkens mer autoritative botsteologi har så blitt etablert mot denne bakgrunn med følgende hovedtrekk:

- Front mot den subjektive betingelsesløshet vedrørende frelses-tilegnelsen.
- Front mot frelsesvisshet (trolig tolket strengt psykologisk erfaringsmessig).
- Den indre dype selverkjennelse av synd og avmakt som omvendelsens og den rette tros grunnvilkår.
- Det rette kristenliv leves i kamp mot synd, gjennom selvfornektelse og etterfølgelse.

Lov/evangelium. Innenfor denne rammen har det neppe vært mulig å forkynne bot i en adekvat luthersk lov/evangelium-kontekst. 125) Faren for den falske frelsestilegnelse ble kjent så overhengende at botsforkynnelsen trolig har blitt sperret betraktet fra denne synsvinkel (lov/evangelium). Evangeliets objektive karakter blir dels et nokså selvfølgelig faktum og selvsagt premiss, dels det riktige og viktige lærepunkt som man måtte hindre alle falske konsekvenser av. Vi aner at botsforkynnelsen så og si blir presset ned på et overveiende psykologisk og erfaringsmessig plan. Om det tydelig nok blir hevdet å skje ved Guds kraft og Guds Ånd, har det likevel først og sist med den rette selverkjennelse å gjøre. Dette sentralpunkt i kirkens forkynnelse og botsforståelse utfoldes i liten grad i kontakt med mer proklamatorisk preget evangelietematikk.

Sammensatt botsteologi. I spenning til det ovennevnte særdrag finnes stadig mer eller mindre ryddige innslag av en botsforståelse som dels kan ligge opp til klassisk evangelisk-luthersk tradisjon, dels en mer pietistisk farget tradisjon. Forkynnelsen har i det hele tatt fått avgjørende næring fra de skrifter man holdt seg til og leste - Luthers prekener, Johan Arndts "Den Sanne Kristendom", oppbyggelige skrifter av Spener, Francke og Pontoppidan foruten Pontoppidans "Sannhet til Gudfryktighet". Disse forvaltet alle "det rette" og deres bakenforliggende forståelse av "den salig-gjørende orden" ble tenkt liggende helt på linje. (jfr. "Kirkefedrenes" ufeilbarhet)

Bevisstheten om eventuell indre spenning i deres egen botsforståelse har vært prinsippielt utelukket. Motsetninger i forkynnelsen var i utgangspunktet dogmatisk utplanert - "Guds ord" ble forkynt. Forkynnelsen beveget seg følgelig i et rom med adskillig plass for springende botstema og underliggende spenninger. Dette har trolig ført til nokså magre vekstvilkår for utdyping og klargjøring av botsforkynnelsen.

Forholdet botsteologi/forkynnelse kan karakteriseres ved at visse elementer i frikirkens teologi underbandt forkynnelsen i en vedvarende uklarhet. Forkynnelsen fremådde trolig bare sjelden "å slippe løs" botstema innenfor rammen av en klar lov/evangelium-forståelse. Ansatser til slikt i forkynnelsen har nokså kontinuerlig blitt innhentet av sentralanliggende fra den mer utpregede botsteologi som frikirken hadde tatt opp i seg. Presentasjonsformen i forkynnelsen var trolig preget av bevisstheten om genuin teologisk harmoni og læremessig troskap og om ekthet og dybde. Det lar seg likevel vanskelig gjøre å la karakteristikken av botsforkynnelsen unngå betegnelser som uklar, spenningsfylt og sjelesørgerisk overfladisk.

D - Kirkesynet

1) Metodisk

Det kirkesyn som gir seg ut fra de direkte vitnesbyrdene om denne sak og indirekte ut fra begivenhetene omkring kirkedannelsen synes nokså komplekst. Vi velger å forsøke å gi en karakteristik av kirkesynet gjennom hovedkategoriene fra tradisjonell reformatorisk ekklesiologi - kirkens kjennetegn og synlig/usynlig kirke. Dette frambyr seg som adekvat tilnærming også utfra det faktum at kirken selv pretenderte å være den rette evangelisk-lutherske kirke. 126)

2) Rett kirke - usynlig kirke

I forbindelse med oppgjøret med Den Norske Kirke og daværende vekkelserbevegelse innen kirken vant "jarlsbergerne" den erkjennelse at fra-fallet i omgivelsene ikke så mye var "i ord" som "i ånd". Det viktigste skillet hadde altså ikke i første omgang med falsk/rett lære å gjøre. I flere situasjoner ser vi at skillet først lot seg avsløre som et rent åndelig anliggende som ofte ble relatert til deres egen botsopplevelse. I neste omgang har de blitt seg bevisst alvorlige uoverenstemmelser også når det gjaldt den rette lære - botslæren, ulike "testspørsmål" vedrørende Gud/hans ord og "kirkefedrenes skrifter/Guds ord etc. Men det avgjørende skillet mellom sant og falskt henføres i siste instans stadig til et åndelig plan som ikke nødvendigvis hadde sin motsvarighet i det læremessige. Når så Heierstad-kretsen ingen annen utvei fant enn å etablere den rette synlige kirke, angis nettopp et slikt grunnlag - et altavgjørende skille mellom rett og falsk ånd. Dette skillet tyder på å være tenkt prinsipielt hevet over det læremessige plan.

Fra en side sett er det et rent spiritualistisk kriterium hevet over lære og teologisk formalgrunnlag som radikalt skiller den nye frikirken fra den falske kirke. Kriteriet ser også dermed ut til å være utilgjengelig for drøftelse (fornuften), saklig prøving eller motforestillinger av noe slag. Dette kriterium blir så for frimenigheten transformert til likevel å være en fundamental læredifferanse i det øyeblikk bevegelsen blir konfrontert med "kirkens kjennetegn"-kategorien. Saklig sett forsøker "jarlsbergerne" å fange inn differansen mellom den "synlige" og "den usynlige" kirke, men forstår og forsøker å tilpasse denne differanse til å gjelde "den sanne kirkes kjennetegn". 127)

3) Sammenfatende karakteristik

Kirkesynet er neppe konsistent. I forhold til en nokså energisk tilslutning til luthersk-reformatorisk lære om kirken finnes et underliggende for bevegelsen fundamentalt syn som ligger nært opp til et rent spiritualistisk kirkesyn. Dermed er kirkens dogmatiske selvforståelse av å være den rette synlige kirke etter luthersk tankegang egentlig forankret i et overveiende spiritualistisk

anliggende. Denne forankring har i sin tur underminert kirkens aktive åpenhet for og forpliktelse på formalgrunnlaget skrift og bekjennelse. Slik har selve det ekklesiologiske utgangspunkt og fundament inneholdt en sterk tendens til praktisk-kirkelig og teologisk autonomi. Denne tendens i kirkens selvforståelse finnes relativt kamuflert bak og i en viss spenning til den tydelige tilslutning til skrift, bekjennelse og tradisjon ("kirkefedrene") 128)

4) Kirkeordning

Med denne ekklesiologiske karakter etablerer frimenigheten sine ytre ordninger. Dels skjer det etter mønster av gammel liturgi i den daværende Norske Kirke, dels ved institusjonalisering av tradisjoner i den gamle haugebevegelsen. 129) Etter relativt kort dogmatisk "herdingstid" finnes i hovedtrekk alle de ordninger som den nye kirken kjenner som den sanne kirkes ordninger. I kirkekonstitusjonen som ble tenkt forfattet av Eielsen under Den Hellige Ånds inspirasjon, slutter "jarlsbergerne" seg til tanken om at "dette kirkesamfunn skal stette forbli at være liksom det nu er over- enstemmende med den ekte lutherske tro og lære og bygd på Guds ord i den hellige skrifti forening med de apostoliske og augsburgske trosartikler, der tillikemed Ordet er regel for vår kirkeorden og for vår tro og bekjennelse -". 130) Den fasthet som ordningene snart viser seg å ha, tyder på at også de er utvunnet i en sfære av rett/falsk ånd.

IV

FORHOLDET MELLOM FRIKIRKENS OPPRINNELIGE TEOLOGISKE SÆRPREG OG FRIKIRKENS IDENTITET I DEN FORTSATTE HISTORIE

A - Kirken og teologien

1) "De lærde kandidater"

I forbindelse med Heierstads møte med representanter for teologisk fagkunnskap, "de lærde kandidater", kan vi registrere et nokså spesielt kommunikasjonsklima. Om vi skal vurdere hvor stor saklig uenighet som var årsak til den sterke avstandtagen og de klare autoritative dommer, må vi ta i betraktning en del særlige forhold. Evnen til å nyansere, bevisstheten om språkets begrensninger og muligheter har trolig vært liten. Bundetheten til tilvante rette talemåter har sannsynlig vært tilsvarende sterk. De formale våpen Heierstad-kretsen var i besittelse av til forsvar for den dyrebare sak, var således nokså uhandterlige i møte med samtalepartnere som på et helt annet vis hadde slike formale redskap.

Et illustrerende eksempel på dette finner vi i forbindelse med striden omkring "kirkefedrenes" skrifers status. 131) Det det gjaldt om for Heierstad var i sak å bevare den ånd han fant i disse skrifter mot det han opplevde som en ny og fremmed ånd innenfor annen kristen forkynnelse og praksis. Det gjaldt å verne den fromhetstype disse skrifter representerte for dem. Men fronten som man først og fremst var seg bevisst som en åndelig realitet ble i konfrontasjon først håndgripelig om den lød på "fiendens" språk - formalt dogmatisk. Den ufeilbarhetstanke som så ble provosert fram som varig dogme og nærmest satt på teologisk formel, satte den front man kjente eksisterte.

2) Teologisk markering - et fremmedelement?

Den situasjon man vanligvis finner i noen grad ved lærestrid innen kirken - hvor språket og tankens refleksjon er midler til å la sak møte sak på stadig dypere saklighetsnivå, hvor faktorer av psykologisk ikke-saklig art ikke får spille hovedrollen - betingelsene for en slik situasjon har i svært begrenset grad vært til stede. Det kom til å bety at Heierstad-kretsen i liten grad hadde kontroll over den sak man tross alt kjempet for, om kampen skulle utspilles på begrepslogisk plan. Så måtte man la hensynet til enhetsbestrebelse fare for ikke å risikere at den dyrebare åndelige sak skulle lide. Og for at dette skulle skje måtte man altså fikserer en slags teologisk effektiv front. Det som trolig ikke skjedde, var en reell konfrontasjon hvor den påfølgende dogmatiske fronts styrke og dybde stod i rimelig forhold til den eventuelt saklige konflikt. Vi kunne tale om en prøvosert radikaliserer av visse drag i "jarlsbergernes" tenkning som et resultat av slike konfrontasjoner. Og det formale resultat var spissformuleringer med så sterk dogmatisk fasthet og saklig-teologisk hjelpeløshet at effekten for kirken synes å ha blitt: front mot all teologi utenfra og sperre for teologisk arbeid innen kirken selv.

3) Aktuell holdning til teologisk aktivitet

De teologiske kandidater hadde representert "fornuftskristendom". Samtale med dem hadde blitt avløst av spiritualistisk avsløring og kontaktbrudd. Dermed ser det ut til at teologisk "klokskap" overhodet er blitt trukket inn i den falske ånds sfære. Den "teologi" som senere i noen grad er bedrevet, bærer ikke sjelden preg av motstand mot teologi klassisk forstått. Vi kan nevne en del symptomer på en slik holdningsvirkelighet som karakteristikk av frimenighetens forhold til teologien:

- "Kirkefedrenes" tolkning og aktualisering av bibelmaterialet hevdes å være den eneste legitime tilnærming for forkynnelsen/ forkynneren og det enkelte medlem.
- Selvstendig tekstarbeid ved hjelp av teologiske hjelpedisipliner har intet offisielt "rom" i noe kirkelig forum.
- Teologisk skolering av forkynnere eller kristendoms lærere er gjennomgående avvist som reelt behov under henvisning til at det "rette" allerede foreligger gjennom kirkens kjente autoriserte litteratur.
- Pontoppidans "Sannhet til Gudfryktighet" blir stadig ansett for ufeilbarlig og uttømmende dogmatikk.
- bekjennelsesskriftene eller de teologiske arbeider av "kirkefedrene" ser ikke ut til å ha noen samtalepartner i noen offisiell sammenheng i kirken.
- kirkens, apologetiske aktivitet har bare unntaksvis fått skriftelig utforming.
- kristen litteratur i det hele har med få unntak ikke blitt produsert samtidig som fronten mot moderne (dvs utenfra) kristen litteratur en bloc, er uttalt.

Alt i alt ser det ut til at fraværet av spesifikk teologisk aktivitet i kirken nettopp verner kirkens vitale integritet - direkte ved at kirkens spiritualistiske identitet ikke blir problematisert, indirekte ved at kirkens egen teologi i sak ikke blir utfordret.

B - Frimenighetens utbredelse og vekst

Bortsett fra de første tiår med konverteringstiltak i forbindelse med utsendelse av predikanter, har kirkens demografiske nedslagsfelt vært nokså konstant. 132) Med hensyn på nominell medlemsmasse har tilgang og avgang vært ubetydelig. Fødselsoverskuddet blir i stor utstrekning kirkens tallmessige vekst. Vi vil forsøke å se dette trekk av frimenighetens historie i lys av kirkens teologiske og religiøse særpreg.

1) Skole og barnelærdom

Som det første store skritt i retning av kirkedannelsen var opprettelsen av friskoler. Det skjedde for at barna skulle få del i den ene rette lære. 133) Når vi observerer f.eks hvordan problemet med prestens konfirmantundervisning i sterk grad påskyndet kirkebruddet, viser dette hvordan kristendomsundervisningen var den helt avgjørende forutsetning for det sanne kriste liv. Her lå redskapet for kirken med tanke på å bevare de døpte i troen.

I praksis betydde dette at skolen kom til å bli selve inngangen til en varig tilhørighet i kirken. Kirkens forkynnelse synes i sin tiltale alltid å ha knyttet seg til den tilegnede "barnelærdom" som en helt avgjørende og gitt referanseramme. Med skolen ble den kirkelige kontinuitet i folket trygget for "jarlsbergerne" som hadde blitt "få og små".

Selve frimenighetens sentrale budskap har blitt nært knyttet til den skole/kirke-institusjon som man hadde skapt seg. Å få del i det rette liv var nært forbundet med det å bli flyttet ut av den falske sfære som også betydde den vanlige norske skole og statskirken. Avstanden fra utadrettet forkynnelse til proselyttmakeri ble dermed liten. Det budskap frimenigheten var seg bevisst å ha, var i liten grad transportabelt over de institusjonelle grenser som den hadde utviklet omkring seg.

2) Misjonstenkning

Momenter i kirkens teologi forklarer fravær av tradisjonell ytre misjonsaktivitet i kirken:

- Botsforståelsen innebar motstand mot "hurtige omvendelsesoverganger". Den rette "saliggjørende orden" er sentral hovedsak.
- Den dominerende skepsis mot falsk frelsesforkynnelse ser ut til å ha hindret frigjøring av det kristne budskap med tanke på proklamasjon overfor "verden".

På denne bakgrunn ble det aldri 'evangeliet' som ble hovedsaken, men 'det rette evangelium' - budskapet om den rette omvendelse, den rette tro, den rette selverkjennelse, etterfølgelsen og selvfornektelsen. Dialektikken mellom den rette og den falske ånd spilte alltid med. Frimenighetens identitet og budskap starter så og si der denne dialektikk er anlagt som grunnleggende virkelighetsbakgrunn. "Verden" uten hverken det rette eller falske evangelium synes ikke å ha vært i blikkfeltet da den "sanne" kirke ble reddet ut av den "falske" og etablert som eget kirkesamfunn med den sanne kirkes ordninger. Misjon som kirkelig aktivitet ble liggende utenfor sfæren av rett lære, rette ordninger og rett ånd. Når blikkretningen var "verden", ble temaet ofte istedet "de sanne kristne under trengsel og forakt".

C - Kirken og ordningene

Den stabilitet i ordningene som frimenighetens historie viser, skyldes for en stor del at de er framkommet innenfor den samme spesielle spiritualistiske sfære som kirkedannelsen forøvrig. Muligheten for en adiafora-tankegang med plass for utvikling og endring i ordningsspørsmål ble dermed begrenset. Så ble de faktiske ordninger i frimenigheten snart også bærere av kirkens identitet. Den sanne kirke hadde funnet de sanne ordninger.

Impulser til forandringer og ordningsmessige nyetableringer ble ofte forstått som trusler mot det genuint ekte og rette - det etablerte. En mer folkelig reaksjon ved tale om annen kirkelig praksis eller nye arbeidsmåter: "Hvorfor ble vi da vår egen menighet?" Reaksjonen uttrykker kirkens teologiske og psykologiske grunnreferanse - "exodus" og kirkedannelse. En referanse som som inneholder det nærmest religiøst og teologisk absolutte orienteringspunkt også vedrørende ordningsspørsmål i kirken.

Aktuelle ordningsspørsmål i frimenigheten blir i flukt med dette ofte undratt pånyttvurdering utfra kirkens eget erklærte teologiske normagrunnlag. Avstanden mellom etablert ordning og aktuelt normgrunnlag synes å ha blitt svært liten. I lys av frimenighetens historie på dette punkt ser det ut til at den rette kirke, den rette ånd og de rette ordninger er vevd inn i hverandre til et religiøst og kirkelig monumentalt hele. Betydelig konflikt med bekjennelsens behandling av dette sakskompleks er dermed antydnet. 134)

D - Særtrekk ved forkynnelsen i frimenigheten

Vi vil med dette ikke gi noen grundig og helhetlig analyse av den faktiske forkynnelse innhold. Derimot vil vi peke på hovedtendenser under synsvinkelen: den mer særegne teologi i kirken vis a vis den aktuelle forkynnelse. Med forkynnelse menes i denne sammenheng den offisielle oppbyggelige tale i gudstjenesten og "oppbyggelsesmøtet". Det er i disse sammenhenger at den frie offisielle forkynnelse hovedsakelig lyder. De brede innslag av lesing fra oppbyggelseslitteratur og salmesang ser vi i denne sammenheng bort fra.

0) Metodisk

Metodisk er det likevel noe vanskelig å gjennomføre en slik analyse på grunn av en del særlige forhold.

- Det prekes aldri fra manuskript utfra en mer eller mindre bevisst forestilling om Åndens inspirasjon, om menneskelig kunnskap og mer direkte guddommelig opplysning.
- Drøfting og utgreiing av lærespørsmål foregår ikke i noe offisielt organ.
- Noe trykt medium i forkynnelse tjeneste finnes ikke.
- Formell skolering med hensyn på forkynnertjenesten som i denne sammenheng kunne avdekke noe av forkynnelse profil, foregår ikke.
- Prekenen eller talen er ofte svært ustrukturert og har gjerne nokså løs tilknytning til den eventuelle preteksten.

Etter dette forsøker vi å tegne en relativ fri skisse av de nevnte hovedtendenser i forkynnelsen basert på en mer subjektiv opplevelse av den faktiske forkynnelse i nyere tid.

1) Tiltalen

Mennesket med spenningen i seg mellom ånd og kjød, den kristne i kamp mot synden, djevelen, verden og seg selv framheves ofte som

den gitte virkelighet tilhøreren står i. Egen udugelighet, egen intethet og det dype syndeforderv innskjerpes. Det er avgjørende viktig å leve i en sann og dyp erkjennelse av dette. Men motivet, mennesket "coram Deo", glir stadig over i det mindre radikale tema, den strengt subjektive erkjennelsen av egen intethet og tilkortkommenhet. Selve alvoret i tiltalen hentes gjerne ut fra den tanke at det alltid er fare for å tape den rette selverkjennelse og livet i den rette kampen. Forkynnelsen beveger seg likevel hovedsakelig på det grunnlag at tilhøreren allerede er satt inn i kampen mellom ånd og kjød, at det avgjørende fra en side sett allerede er skjedd. Nå gjelder det å holde ut og trenge dypere inn i kamp og strid. Hovedakkorden er angitt - selverkjennelse og helliggjørelse. Grunntonen er formanende.

2) Å få bruk for nåde

Den rette bruk av lov og evangelium framlegges ofte som et sentralt, nærmest sjelesørgerisk anliggende. Tilhøreren får vite at lov og evangelium må få utføre sin gjerning på ham. Faktisk også videre systematisk teologiske sider ved dette tema utfoldes som formaning. Tilhøreren må komme i den rette selverkjennelse for rett å ta imot nåden. Loven, "Guds hammer på vårt hjerte", skal føre ham ned på "egen grunn" til den rette selverkjennelse. Da får man bruk for nåde. Ved denne tematikk legges gjerne sterk patos. Her beveger forkynneren seg ved sentrum av sitt budskap. Fronten mot betingelsesløshet i frelestilegnelsen er gjerne i denne sammenheng uttalt.

3) Rettferdiggjørelse og frellesvisshet

Kristus har sonet for synden og den kristne er rettferdiggjort. Rettferdiggjørelsen må ikke blandes sammen med helliggjørelsen. Det blir sagt klart og dogmatisk standardmessig. Dette er det viktigste. Men sjeldnere finner vi noen utfoldelse over dette tema. Den umiddelbare fortsettelse er ofte formaning om at "fruktene" for alvor må følge på rettferdiggjørelsen. Forkynnelsen av forsoningen er der som en nødvendig konstatering av et viktig faktum. Og dette faktum er fra en side sett altoverskyggende. Men så gjelder det - og her er det at forkynneren vanligvis "klemmer til" - at dette blir til liv i ny lydighet, i forsakelse og ir. kamp mot synden. Den sjelesørgeriske utfordring til å la den anfektede "se" evangeliet får sjelden sitt tilsvaret i forkynnelsen. Derimot synes selve anfektelsens situasjon i bevisst dyp selverkjennelse å være en slags positiv målsetting. Den ekte anfektelse er gjerne tegnet på et trosliv i den rette kamp. Troen som oppstår "i følelsen av vår syndige jammer", er sentralt prekenpoeng.

Når tanken om rettferdiggjørelsen er framme, aner en straks en negativ målsetting som underbinder forkynnelsen på dette punkt - viktigheten av å unngå en "lettvin" kristendom, å hindre den falske sikkerhet, å demme opp for overfladisk frellesvisshet. Talen om rettferdiggjørelse og forsoning danner gjerne ved 'men' - 'men'-satser overgang til ytterligere formanende kategorier.

Den gamle forpliktelse på det "rette" mot det "lette", billige og falske er påfallende intakt i forkynnelsen. En merker seg den mer-substans i teologisk henseende forkynneren er seg bevisst å representere i forhold til de kirkelige omgivelser. Om ikke dette uttales, kan det stadig registreres som undertone som synes å skape en viss "spenst" til forkynnerens egen botstematikk.

Som karakteristikk av frimenighetens mer særpregede forkynnelse i denne sammenheng, kunne vi tale om to brennpunkt som dels også er vevet helt inn i hverandre: egen syndighet, uverdighet og rette selverkjennelse på den ene siden, det nye liv i lydighet, forsakelse og selvfornektelse på den andre siden. Om dette synes prekenen/talen hovedakelig å utfolde seg, både i tid og i pedagogisk intensitet.

4) Formaning og proklamasjon

Den formanende tone er ofte gjennomgående og utpreget. Den proklamerende er avbleket også der forkynnelsen berører mer klare "evangeliske" hovedtanker. Frykten for den "billige nåde" innhenter imidlertid snart frimenighetens mer vanlige formanende tema. Et gjennomgående innslag i forkynnelse er påminnelsen om at vi ikke kan gjøre noe selv, at alt er Guds verk og at det skjer hos den troende ved Guds egen kraft. Men disse hyppige påminnelser er likevel gjerne anlagt på skildringen av den rette vei som fra vår side må gåes - veien til evig liv.

5) Corpus - anhang

Om beskrivelsen over angir visse hovedtrekk i en slags gjennomrisset snittelig preken-corpus, så finnes videre flere bitema og anhang. I denne sammenheng er det ofte den mer særkirkelige teologi som anvendes på aktuelle forhold i situasjonen. Det kan f.eks. gjelde innskjerping av lydighet mot "stendene", d.v.s. foreldrelydighet og lydighet mot prester og "eldste" i menigheten. Det formaner ofte til respekt for den guddommelige orden Gud har satt i kirken generelt. Lydighet mot de holdninger frimenigheten har "autorisert" gjøres alvorlig forpliktende. Ofte innskjerpes og aktualiseres deler av en slags synd/fare for synd-katalog som har klar "menighetsteologisk" referanse.

6) Frimenighetens teologi og den aktuelle forkynnelsessituasjon

Vi mener med dette å ha antydnet at den aktuelle forkynnelse har en klar forbindelse med frikirkenes mer opprinnelige teologiske særpreg. Denne teologi synes å prege forkynnelsen indirekte ved at den fikserer de formale forpliktende vilkår for forkynnelsesaktiviteten, og direkte ved at den avgir de fleste materiale hovedkomponenter i forkynnelsen.

7) Vis a vis evangelisk-luthersk teologi

På bakgrunn av denne skisse vil vi så antyde de saksområder innenfor tradisjonell evangelisk-luthersk teologi som syder på å bli stående i, konflikthold til frimenighetens forkynnelse.

- Menneskesynet. Til tross for sterke pessemistiske overtoner framstår likevel et menneskesyn som i sin grunnkonsepsjon ikke er radikaliseret negativt i samsvar med antropologien i den evangelisk-lutherske teologi. (135)
- Lovens åndelige bruk. Den kristne formaning og lovens åndelige bruk synes å gli fundamentalt over i hverandre. (136)
- Boten. Det forensiske aspekt i luthersk botsforståelse skyves gjerne vekk til fordel for strengt subjektive kategorier. "Anger" som sentralt ledd i frimenighetens botsforkynnelse ligger trolig nær en "contritio activa"-forståelse. (138)
- Rettferdiggjørelsen. Ved at forkynnelsen nokså kontinuerlig løfter fram og konsentrerer seg om etterfølgelsesmotivet - kristen-

livet som veien vi skal gå, selverkjennelse og anger i motsetning til frelsesvisshet - står rettferdiggjørelseslæren i fare for dels å bli fordreidd, dels å bli underslått. 139)

V

SLUTTBEMERKNING

Etter en slik overveiende kritisk gjennomgang av frimenighetens tilblivelse og teologiske egenart er det på sin plass med noen presiseringer med tanke på konkluderende bemerkninger.

Vi har strengt forsøkt å avholde oss fra en vurdering av hvordan "Det Evangelisk Lutherske Kirkesamfunn" (det nåværende navn på frimenigheten) de facto har rommet kirkens sanne liv i teologisk forstand. Det kan derfor understrekes at det både gjennom det historiske materiale og i aktuell forkynnelse og praksis i kirken avtegnes et vitnesbyrd som i teologisk henseende ligger utenfor det vi har forsøkt å beskrive. Derimot har vi forsøkt å ramme inn det vitnesbyrd og den teologi som har gitt seg utfra den mer spesifikt særkirkelige bevissthet. Vi har forsøkt å legge vekt på det teologiske tankegods i frimenigheten som pretenderte åndelig særerkjennelse. Videre har vi villet belyse i et teologisk perspektiv de holdninger og handlinger som har stått i sammenheng med denne erkjennelse.

Som konkluderende bemerkning om hva som ut fra dette synes påvist: Den spesifikt "jarlsbergske" teologi som bærer av den kirkelige selvbevissthet, identitet og eksklusive legitimitet inneholder teologisk sett trusler mot den sanne kirkes liv. Det kirkelige og teologiske særgods synes å være anfektbart i samme grad som det har vært vitalt i frikirkebevegelsens handling og forkynnelse. Dermed er selve det teologiske grunnlag for kirkedannelsen anfektet.

Konsekvenser som framstår som kirkelig-praktisk og teologisk aktuelle for frikirken i dag: Kirken kan neppe møte utfordringene fra den teologi som den pretenderte å være i takt med, bibelen og den evangelisk-lutherske bekjennelse som norm, uten positivt å drøfte sitt aktuelle forhold til sine egne teologiske utvinninger. Kirken kan trolig ikke leve i denne utfordring uten å oppgi kravet om kirkelig og teologisk selvstendighet og eksklusivitet. I en viss forstand kan dette komme til å dreie seg om å måtte passere den altavgjørende grense som den fant mellom rett og falskt og som den er et resultat av qua selvstendig kirke.

Vi vil til slutt imidlertid avvise en streng rasjonalitet mellom teologisk erkjennelse og selverkjennelse på den ene siden og sann kristen fornyelse i kirken på den andre siden.

-31-

LITTERATUR

- Nils Christoffersen Heierstad: Et blik på antikristen og de sidste tiders tegn, Tønsberg 1916
- Nils Adskjær: En kort betraktning over den kristelige kirkes nuværende tilstand og dens rette beskaffenhet, Horten 1903
- Otto Gjerpe: Fedrearv og barnefostring, Oslo 1978
- John Rønningen: De bedrøvede menn, Oslo 1972
- Arne Aakerholdt: Hovedtrekk av haugebevegelsen i nordre Vestfold, Sandefjord 1943
- Sveinung S. Haukvik: Frafallet og sannhets vei, Skien 1929
- Af en prest: To sekteriske retninger i vore menigheder, "jarlsbergerne" og "nygrundtvigianismen", Kristiania 1885
- Ole Langeland: Livserindringer, Oslo 1934
- Roar Sanderud: Fra P.A. Jensen til Nordahl Rolfsen, Oslo 1951
- Knut Rygnestad: Kledt i botsdrakt, Moss 1953
- E. O. Mørstad: Elling Eielsen og den evangelisk-lutherske kirke i Amerika, Minneapolis 1917
- A. Chr. Bang: Hans Nielsen Hauge, Oslo 1910
- Erling Danbolt: Presten G. A. Lammers for og mot frimenighetstanken, Trondhjem 1963
- Godvin Dusland: Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv, Oslo 1978
- Andreas Aarflot: Norsk Kirkehistorie bd II, Oslo 1967
- H. G. Heggveit: Den norske kirke i det nittende aarhundre, bd II, Christiania 1920
- Knut Rygnestad: Dissentarspørsmålet i Noreg frå 1845-1891, Oslo 1955
- Aage Skullerud: Bondeopposisjon og religionsfrihet i 1840-årene, Gjøvik 1971
- Victor Hellern: Den norske skoles idegrunnlag, Oslo 1968
- Arve Brunvoll: Den norske kirkes bekjennelsesskrifter, Oslo 1972
- Svenska Kyrkans bekännelsesskrifter, Stockholm 1979

Forkortelser:

Nils Christoffersen Heierstad: Et blik på antikristen osv. = blik
 Otto Gjerpe: Fedrearv og barnefostring = O.G.
 John Rønningen: De bedrøvede menn = J.R.
 Arne Aakerholdt: Hovedtrekk av haugebevegelsen osv. = A.A.

- 1 - O.G. s.16
- 2 - Johs. Smidt: Brødremenigheten, et 200-årsminne, Tønsberg Blad
08.01.1923
- 3 - Godvin Ousland: Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv, s.10
- 4 - O.G. s.16f
- 5 - J.R. s.10
- 6 - A.O.Vinje i "Dølen" nr.12 1870
- 7 - J.R. s.11
- 8 - Heggveit bd.II s.106
- 9 - Hauges Skrifter VI s.68
- 10 - O.G. s.15 og J.R. s.12
- 11 - O.G. s.17
- 12 - Hovedverker av den kristene litteratur bd. IX s.152
- 13 - Heggveit bd. I s.569
- 14 - Heggveit bd. I s.269
- 15 - Theologisk maanedsskrift for religionslærere, København 1805
bd.VI s.269ff
- 16 - J.R. s.17
- 17 - "Papirer i den haugeske commision" No 113-283
- 18 - Ramnes Bygdebok bd.II s.765 og Heggveit bd.I s.74ff
- 19 - A.A. s.13
- 20 - note 12
- 21 - Pontoppidan: Sannhet til gudfryktighet, spørsmål nr.679
- 22 - J.R. s.45ff
- 23 - H.J.Myhrebo: oplevelser og Erindringer fra en femtiaarig
lægmansvirksomhet for Guds rike, Kristiania 1882, s6
- 24 - Kirkelexicon for Norden bd.I s.731
- 25 - blik s.5f
- 26 - Godvin Ousland: Vekkelsesretninger osv., s.29
- 27 - Luthersk Kirketidende, bd.21 s.235
- 28 - Bang:
- 29 - Aarflot: Norsk Kirkehistorie s.318
- 30 - blik s.5
- 31 - blik s.7
- 32 - Heggveit, bd.I s.551f
- 33 - Ole Langeland: Livserindringer og Heggveit s552f
- 34 - Erling Danbolt: Presten Lammers osv.
- 35 - blik s.6
- 36 - blik s.16
- 37 - O.G. s.24
- 38 - blik s.15
- 39 - Sveinung Haukvik: Frafallet og sannhets vei, s.18
- 40 - blik s19
- 41 - blik s11
- 42 - John Nome: Det norske misjonsselskaps historie i norsk
kirkeliv, bd. I s.200
- 43 - blik s.170 §2
- 44 - Heggveit bdII s.560 og A.A.s.15
- 45 - J.R. s.28
- 46 - blik s.55
- 47 - Heggveit bd II s.650ff
- 48 - Utgitt i Holmestrand 1866
- 49 - Kirkelig Tidende 1849 bd.I s.174
- 50 - Luthersk Kirketidende bd. VIII s.184

- 51 - Kirkelig Tidende 6.årgang 1853-54 s.289ff
- 52 - A.A. s.18
- 53 - Heggveit bd. II s.561 og Ramnes Bygdebok bd.II s.633f
- 54 - Tønsberg Blad 10.02.1931 og Aakerholdt s.38ff
- 55 - Knut Rygnestad: Kledt i botsdrakt, s38ff
- 56 - blik s.13
- 57 - blik s.13
- 58 - blik s. 7 og 13
- 59 - blik s.15
- 60 - blik s.18
- 61 - blik s.12ff
- 62 - Mørstad: Elling Eielsen og den evangelisk-lutherske kirke
i Amerika, s.91
- 63 - blik. s.34
- 64 - blik. s.75ff
- 65 - Ulnæss forlag, Christiania 1863. Tittel: Her fremtreder atter
en skare af troende osv.
- 66 - blik s.41
- 66b- J.R. s.33 m/note s.180
- 67 - Roar Sanderud: Fra P.A. Jemsen til Nordahl Rolfsen, s.8
- 68 - Myhre: Den norske skoles utvikling, s50
- 69 - Sanderud, s8
- 70 - blik s.30
- 71 - O.G. s.43
- 72 - blik s.140
- 73 - En skrivelse til styret for den evangelisk lutherske fri-
kirkelige menighet og menighetens svar, Tønsberg 1945 s.18
- 74 - blik s. 34
- 75 - O.G. s.44
- 76 - J.R. s.34f og O.G. s.44f
- 77 - J.R. s.35 og O.G. s.46
- 78 - J.R. s.36 og O.G. s.46
- 79 - O.G. s.46 og Luthersk Kirketidende 1873 s.199
- 80 - O.G. s.46
- 81 - blik s28f
- 82 - blik 30f
- 83 - blik s.36
- 84 - J.R. s.40
- 85 - J.R. s.42
- 86 - J.R. s.44
- 87 - O.G. s.48f
- 88 - Hans Nielsens Hauges testamente f.eks. i Bang: Hans Nielsens
Hauge, appendix
- 89 - Aage Skullerud: Bondeopposisjon og religionsfriheten i 1840-
årene, s.50f
- 90 - Mørstad, s.249
- 91 - A.A. s.50f
- 92 - blik s.34
- 93 - blik s.26
- 94 - blik s.53f
- 95 - blik s.44f
- 96 - blik s.46f
- 97 - blik s.48
- 98 - A.A. s.41
- 99 - J.R. s.56
- 100 - A.A. s.53ff
- 101 - A.A. s.57ff
- 102 - blik s.49
- 103 - blik s. 169ff
- 104 - J.R. s.62

- 105 - J.R. s.63ff
- 106 - J.R. s.45f
- 107 - blik s.170 §1
- 108 - A.A. s.59
- 109 - Adskjær: En kort betraktning osv., s.39 og blik s.92
- 110 - blik s.56
- 111 - blik s.19
- 112 - blik s.36
- 113 - blik s.15
- 114 - blik s.21
- 115 - blik s.37
- 116 - blik s.37
- 117 - blik s.40ff
- 118 - blik s.96f
- 119 - blik s.101
- 120 - blik s.39
- 121 - blik s.103
- 122 - blik s.109,112,114
- 123 - blik s.122,124
- 124 - Adskjær, s.7
- 125 - Adskjær, s.18
- 125b- CA XII, Konkordieformelen V f.eks. i Brunvoll og Svanska Kyrkans
- 126 - Kirkekonstitusjonen § 1 bekannelsesskfr.
- 127 - blik s.49,67,74, Adskjær, s.4ff,10ff,22,26, Haukvik, s.26f,
30,40,47, 100f
- 128 - Kirkekonstitusjonen § 1
- 129 - O.G. 58-87 og Luthersk Kirketidende 1873 s.239
- 130 - Kirkekonstitusjonen § 1
- 131 - blik s.75ff
- 132 - O.G. Statistisk materiale.
- 133 - A.A. s.49
- 134 - CA VII og XV
- 135 - CA II og CA XVIII
- 136 - Schmalkaldiske artikler, Om Lagen, del tre og Konkordieformelen
V og VI, f.eks. i Svanska Kyrkans Bekannelsesskrifter.
- 137 - CA XII
- 138 - Schmalkaldiske artikler, Om boten, 3.del
- 139 - CA IV